

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

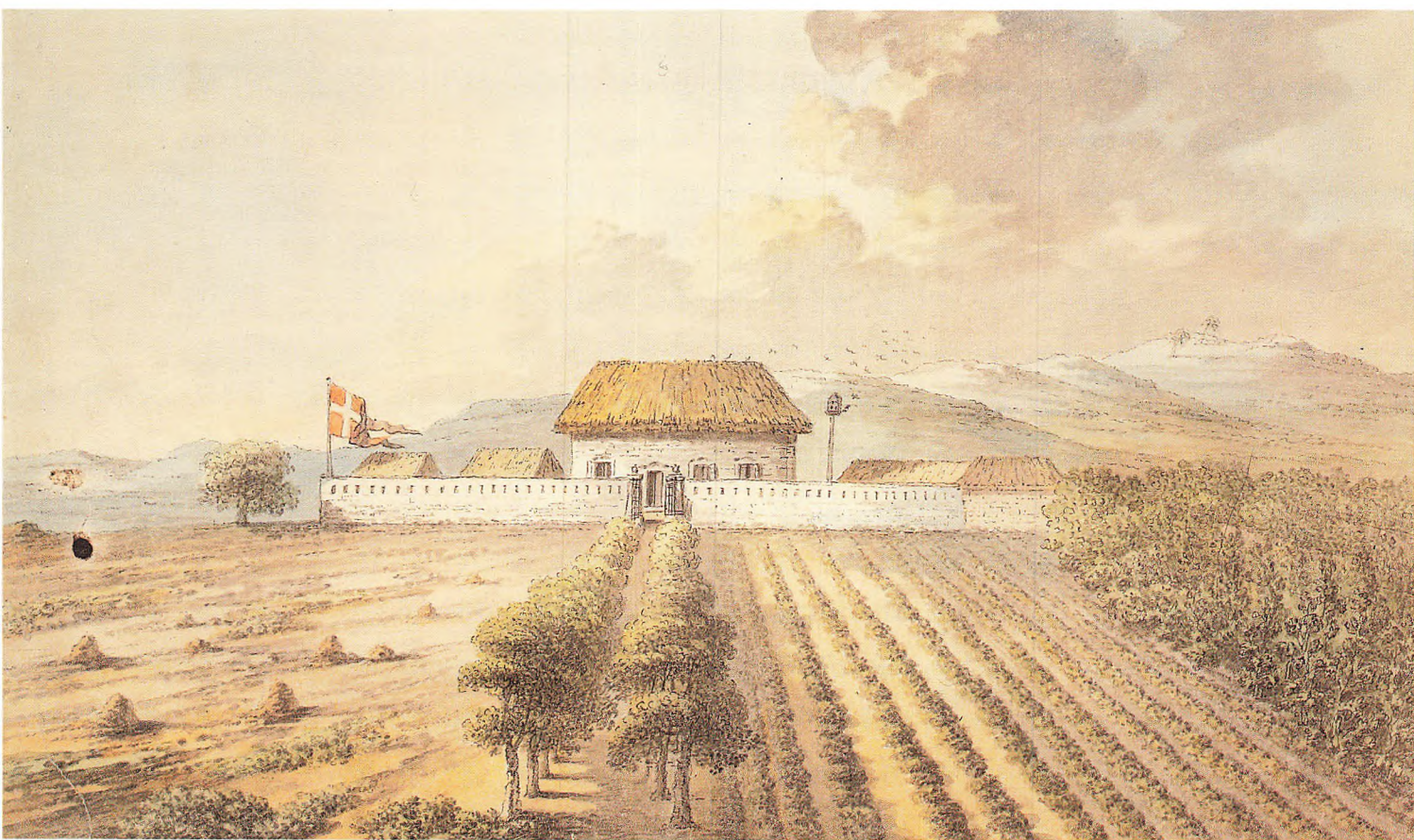
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Siøden soxO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR. 2, 6. ÅRG. 1989

Indhold

Forsiden: »Plantagen Frederiksberg« i de tidligere danske besiddelser i Guinea.
Tegning i Rigsarkivet.

Bimbia-projektet 4
Ved Poul Olsen

Var Corfitz Ulfeldt katolik? 9
Ved Vello Helk

»Videnskabernes fredhellige Hjem«
eller da Jylland skulle have
universitet 19
Ved Palle Lykke

Provokatør og ærkebisp 25
Ved Torben Svendrup

Husmandsagitatoren 29
Ved Jens Boel

Besøg på museet 35
Ved Thomas Bloch Ravn

Udgiver
Dansk historisk Fællesforening og
Rigsarkivet

Ansvarshavende redaktion
Poul Olsen

Øvrige redaktionsmedlemmer
Bent Blüdnikow
Steen Ousager

Lay-out
Kristin Wiborg

Fotografer
Tage Ludvigsen og Alice Westergaard

Tryk
Frederiksborg Amts Avis
bogtrykkeri
ISSN: 01-6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 01 92 33 10.
Girokonto: 5 08 62 64.
Kassereren, DHF, Park Boulevarden 52,
8900 Randers.
Abonnementet er løbende
indtil opsigelse.

Pris
Årg. 1989, nr. 1-4: kr. 110,-
Løssalg pr. nummer: kr. 40,-
Udlandsabonnement 1988: kr. 125,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
Meddeles altid postvæsenet.

© Copyright:
Siden Saxo 1989.
Udsendes også til Blindes
Lydforlag,
som lydband, der fås
på biblioteket.

Siden sidst...

Danskerne går mere og mere på museum. Men museerne rummer mere, end man får øje på ved at kigge på deres udstillinger. Siden Saxo tager læserne med bag kulisserne i et museum i »en by i provinsen«, nemlig Struer. Museumsinspektør Thomas Bloch Ravn fortæller om de mange forskellige opgaver, der ligger hos museerne uden for hovedstaden.

Uden for hovedstaden ligger også emnet for Palle Lykkes artikel om stridighederne om placeringen af det, der blev til Aarhus Universitet. Hvor skulle det jyske universitet ligge - i Haderslev, Viborg eller i ruinen af Koldinghus Slot?

Uden for Danmarks nuværende grænser ligger en stor verden, hvoraf nogle små områder engang i kortere eller længere tid var danske. Arkivar Poul Olsen beretter om den danske koloni, der vel nok i kortest tid var dansk, nemlig øen Bimbia i Biafra-bugten.

På gammel dansk grund, nemlig i domkirken i Lund, foregår også Torben Svendrup's beretning om Danmarks sidste katolske ærkebisp, Birger Gunnersen, og dennes tanker om sin samtid.

Fra det religiøse brydningsfelt mellem lutherdom og katolicisme henter overarkivar, dr. phil. Vello Helk, emnet for artiklen om spørgsmålet »Var Corfitz Ulfeldt

katolik?« Havde Danmark i dag været katolsk, hvis Ulfeldt var gået sejrrig ud af magtkampen efter Christian IV's død?

Som læserne af Siden Saxo første nummer i år vil vide, var de umiddelbare virkninger af den franske revolution ikke store i Danmark. Men det betød ikke, at revolutionen ikke blev direkte - i hvert fald delvis - inspirationskilde for danske politikere. Cand. mag. Jens Boel beretter i dette nummer om et eksempel fra 1840'erne, nemlig den sjællandske husmandsagitator Peder Hansen Lundby.

*Venlige hilsener
Redaktionen*

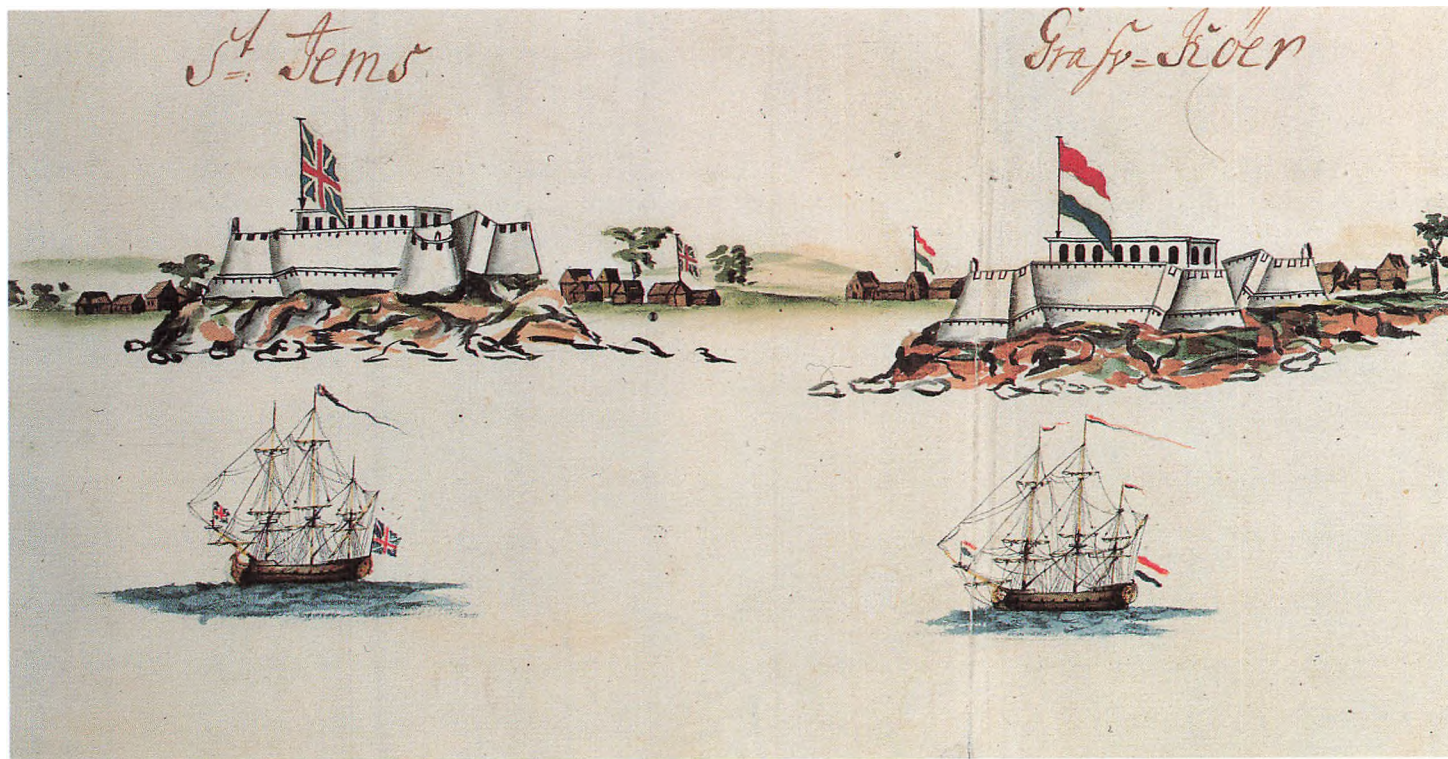
Bimbia-projektet

Når talen er om Danmarks kolonier i troperne, er det de vestindiske øer, der i første omgang kommer frem i erindringen, i næste vel Tranquebar i Ostindien og forterne på Guldkysten i Afrika. Mindre kendt er øen Bimbia i Biafrabugten ud for den afrikanske kyst, der i en kort årrække også hørte til blandt de danske kolonier. Arkivar Poul Olsen beretter historien om den:

»Landet Bimbia, som ligger paa 3 Gr. 55 M. Nordre Bredde, og staar under en Republikansk Regjering, er det sundeste og frugtbareste Land, jeg kender i Africa«.

Således indleder guvernøren over de danske besiddelser i Guinea fra 1795 til 1807, Johan Peder Wrisberg, et brev til det kongelige Generaltoldkammer i København den 23. februar 1802. Ikke kun landet fortjente ros. Den 2. februar samme år skrev Wrisberg: »Indbyggerne her paa Stedet er overmaade gode Folk, vante til at faa lidet, da Europæerne ikke komme der hyppige og Stødet ikke væ-

ret bekiendt over 20 Aar. Derimod ere Negerne ved Etablissementerne, ved den lange Omgang med Europæerne blevne vante til den der uundværlige Luxus, som de maae erhverve sig og til Tiider ikke paa den redeligste Maade; Bimbianerne derimod ere Naturens Børn, som ikke ere vante til mange Fornødenheder, og som jeg troer paa en fornuftig Maade kunde vænnes til Arbeide og Tilberedelse af Landets Produkter, for imod disse at erhverve sig de Artikler de ved deres Omgang med Europæerne vilde blive vante til«.

Men hvorfor denne interesse for et lille ukendt afrikansk samfund, fem dages sejlads fra det danske hovedfort på Guldkysten? Noget af forklaringen følger her:

Danske i Afrika

I knap tohundrede år havde Danmark kolonier i Afrika. Udtryket »kolonier« skal måske tages med et gran salt, for der var ikke tale om synderlig store landområder under dansk herredømme, men om en række handelstationer på Guldkysten - det nuværende Ghana. Hovedfortet var Christiansborg, hvor hovedstaden i Ghana ligger. De afrikanske besiddelser skulle forsyne Danmark med afrikanske produkter, var det meningen, da det danske herredømme på kysten af Guinea blev etableret i 1650'erne. Men efter at det danske kolonirige var blevet udvidet

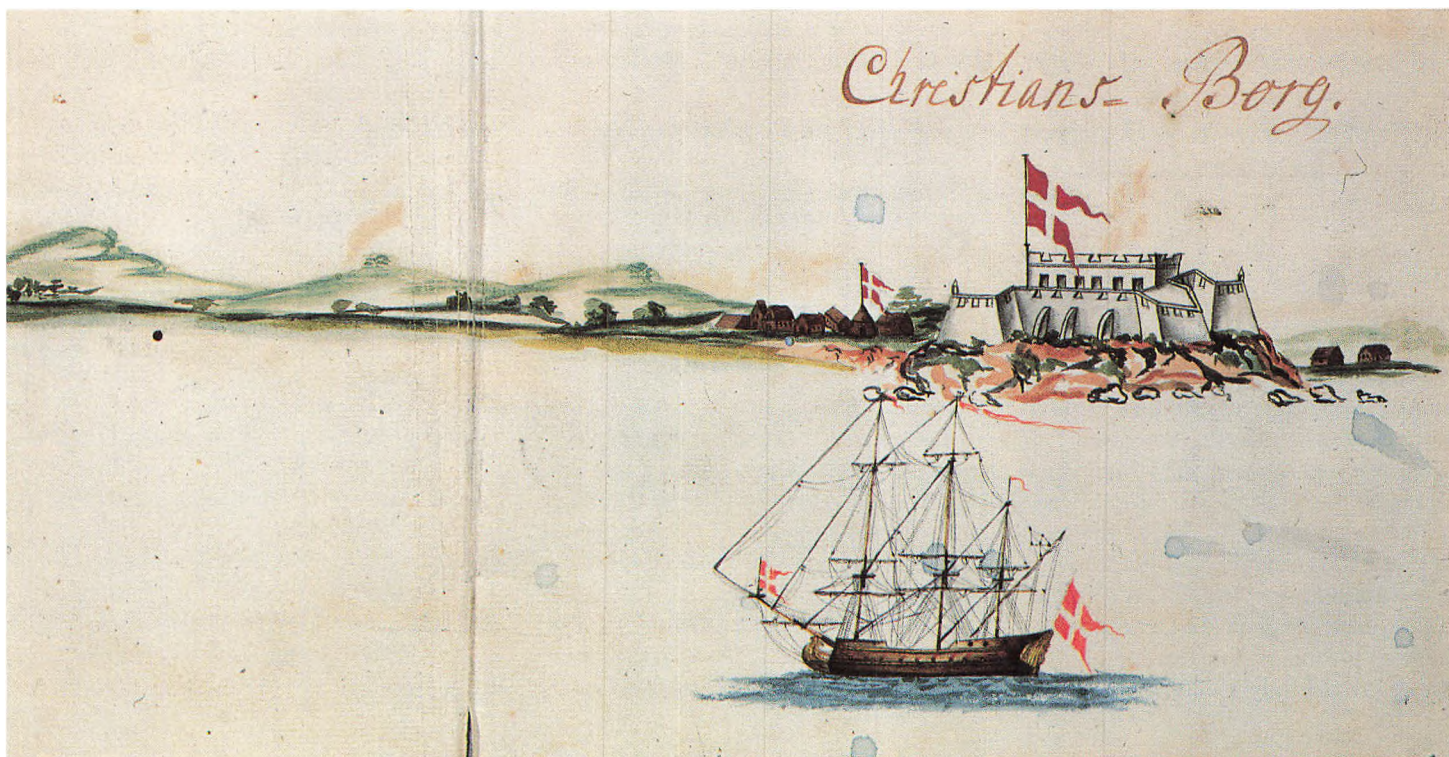
med de tre vestindiske kolonier, St. Thomas (1672), St. Jan (1718) og St. Croix (1733) var det de afrikanske koloniers hovedfunktion at forsyne sukkerplantajerne i Vestindien med den fornødne arbejdskraft i form af neger-slaver. Men konkurrencen i slavehandelen over Atlanten var hård, og det er et spørgsmål, hvor godt den danske slavehandel - betragtet isoleret - betalte sig. I slutningen af 1700-tallet var det for de ledende finanspolitikere i Danmark blevet klart, at slavehandelen over Atlanten på danske skibe ikke betalte sig godt nok, og dertil kom jo hensynet til de ulykkelige afrikanere.

og rørtes ved negerens klage...

Danmark blev den første nation, der forbød sine undersåtter at drive handel med slaver over Atlanten. Det skete ved en

forordning af 16. marts 1792. Denne blev fejret af den danske opinion som en landvinding for humanismen. Om Frederik VI hedder det: »Mildelig løste han bondens bånd og rørtes ved negerens klage.« Negerhandelsforbudet var en begivenhed på linje med landboreformerne.

Forterne på Guldkysten lå ikke langt fra hinanden, selv om afstandene er noget større end tegningen af det britiske St. James, det hollandske Crevecoeur og det danske Christiansborg i F. Zimmers skibsjournal fra 1724 giver indtryk af. Konkurrencen mellem de europæiske handlende var hård, hvad der yderligere kunne være en grund til at søge nye græsange. Rigsarkivet, foto Tage Ludvigsen.

Efter slavehandelsforordningen af 1792 opstod der fornyet interesse for plantagedrift i Afrika. Her hovedbygningen fra plantagen »Frederiksberg« i Guinea, ikke langt fra fortet Christiansborg. Tegning i Rigsarkivet.

Men ophævelsen af den transatlantiske slavehandel blev ikke mødt med klapsalver af danskerne i de afrikanske og vestindiske kolonier. I Vestindien var protesterne dog ikke særlig højlydte i 1790'erne; det skyldtes, at forbudet først skulle træde i kraft i 1802, og at staten i mellemtiden ydede de vestindiske plantageejere fordelagtige lån til at komplettere besætningen af negre. Desuden blev toldreglerne for indførsel af neger-slaver frem til forbudets ikrafttræden lempet: Negerkvinder indgik toldfrit, og der blev

ligefrem betalt importpræmier for indførsel af kvinder i den fødedygtige alder. Meningen var at skabe et grundlag for, at slavebefolkningen efter 1802 ville kunne reproducere sig selv.

Men kunne man være sikker på, at de dansk-vestindiske øer ville blive »selvforsynende« med neger-slaver? Et af de mere kuriøse forslag, der kom i kølvandet på forordningen om negerhandelens ophævelse, gik ud på at anlægge et særligt stutteri for negre på St. Croix. Det blev dog ikke til noget, selv om det var rektoren for den lærde skole på St. Croix, der stillede det.

På den afrikanske side af Atlanten var de danske koloniembedsmænd heller ikke begejstrede for forbudet mod at sælge negre til eksport. I 1802 tvivlede guvernøren over de danske besiddelser i Guinea stadig på, om Danmark for alvor ville gennemføre forbudet, for det indebar jo dels risikoen for, at de vestindiske øer ikke kunne forsynes med arbejdskraft,

og dels ville det jo ikke forbedre situationen for de afrikanske negre. Alle andre - englændere, hollændere og portugisere - fortsatte jo deres slavehandel, så uanset det danske forbud ville der fortsat sejle slaveskibe over Atlanten. Og hvis tilsvarende forbud blev indført af de andre europæiske nationer, ville negrene slå deres krigsfanger ihjel i stedet for at sælge dem som slaver, mente guvernør Wrisberg. Overvejelserne, hvorvidt det humane sigte med negerhandelsforbudet ville blive opfyldt, var dog af mindre vigtighed i sammenligning med hovedargumentet: Den danske sukkerproduktion ville ikke kunne opretholde sin konkurrenceevne, hvis ikke arbejdskraften til sukkerproduktionen kunne sikres.

Plantager i Afrika?

Men hvis man ikke længere måtte sende slaver til de vestindiske øer for at dyrke sukker dér, kunne man jo oprette plantager i Afrika. Kunne det lykkes, ville alle problemer være løst.

At flytte produktionen af de traditionelle vestindiske afgrøder sukker og bomuld til Afrika var ikke nogen ny tanke i 1801. I 1780'erne var en kreds af engelske filantroper gået sammen om at oprette Sierra Leone-kompagniet, der gennem anlæg af plantager i Afrika ville udkonkurrere de vestindiske slaveøer. På Sierra Leone-kompagniets plantager skulle arbejderne imidlertid ikke være slaver, men frie, og det var efter guvernør Wrisbergs mening hovedårsagen til, at kompagniet ikke var blevet nogen succes. Der havde fra 1780'erne også været danske forsøg med oprettelse af plantager i Afrika. De var heller ikke lykkedes så godt som håbet. Guvernør Wrisberg havde dog ikke tabt modet. Han kunne nemlig den 17. november 1800 meddele det

kongelige Vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammerkollegium i København, at han havde købt en afrikansk ø, Bimbia.

Købet af Bimbia

Vedlagt sin indberetning sendte han en kopi af en »Contract imellem Johan Peder Wrisberg, Gouverneur for de Kongelige Danske Besiddelser i Guinea paa den ene Side og Republiquen Bimbia paa den anden Side«, hvis første paragraf lød: »Frasiger Republiquen sig ald Rettighed for sig og dens Arvinger til evig Tiid over Øen Bimbia, som ligger 3 Grader 55 Minutter Norder Brede saavel som en Part af det faste Land, som ligger N.O. fra bemeldte Øe, en Miil lang og ½ Miil bred (som udgjør en Halvø) og overdrager fuld Herredømme heraf til de Danske som maatte finde for godt at nedsætte sig her«. Prisen for Bimbia var 60 bars forskellige handelsvarer samt en passende årlig afgift. Republikken Bimbia var derudover forpligtet til at bistå den ny koloni især med at fange desertører fra den. Kontrakten var indgået på skibet »Robust« til ankers ud for øen den 3. marts 1800 og underskrevet af Wrisberg på egne vegne samt af Angomba Jack, Bingu Dick, Gaugua Pam og Anbnea Joe på republikken Bimbias vegne.

Den 4. februar 1801 fik Wrisberg kongeligt bifald på købet, og hermed overtog så den danske stat overhøjheden af denne nye koloni.

Det var i første omgang hans mening at oprette et nyt støttepunkt for handelen med farvetræ, voks, olie, elfenben og andre afrikanske produkter.

Wrisbergs planer blev snart udbygget: I januar 1801 skrev han til Generaltoldkammeret, at han allerede havde bygget

et lille batteri på fastlandsdelen. »Paa dette faste Land er det egentlig jeg har besluttet at dyrke de Produkter, som jeg formoder, efter Jordbundens og Climaets Beskaffenhed bedst at ville lykkes og disse ere Sukkerrør, Bomuld og Kaffe«. Det var en yderligere fordel, at de omkringboende negre var fredelige og let ville kunne bruges til »Plantagiernes Dyrkning i deres Fæderland«.

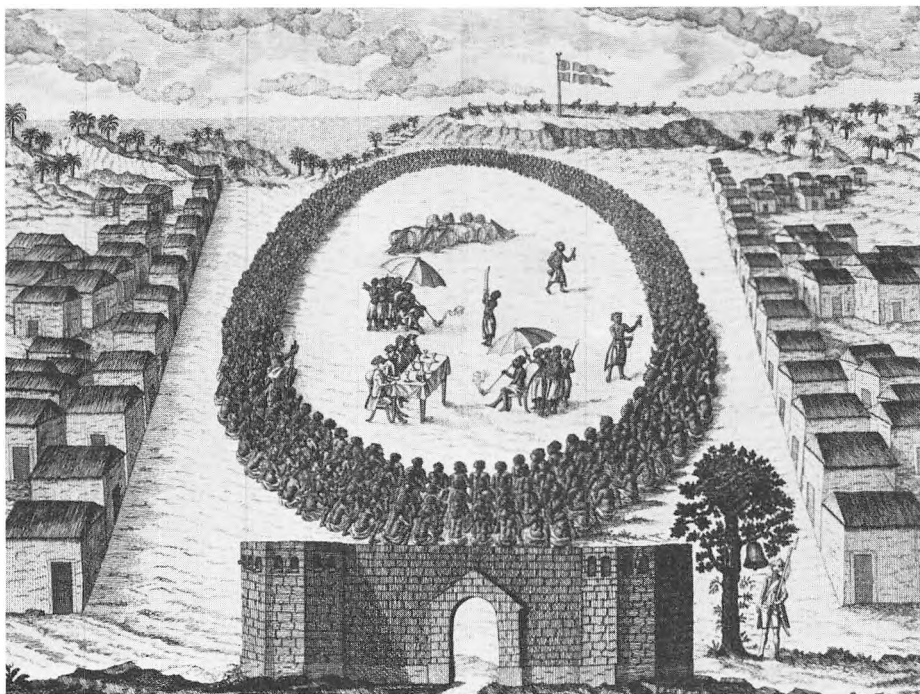
Den 19. maj 1802 fik Wrisberg kongelig bemyndigelse til at købe mere land i Bimbia, dog højst for 1500 rigsdaler, og derefter skulle han indsende en detaljeret plan til kolonisationen. Generaltoldkammeret tilføjede, at det nok var bedst i første omgang at holde sig til at dyrke bomuld og kaffe med 30-40 slaver; sukkerdyrkning krævede for store investeringer. Wrisberg blev også bedt om at udtale sig om, hvorvidt kolonien kunne dyrkes

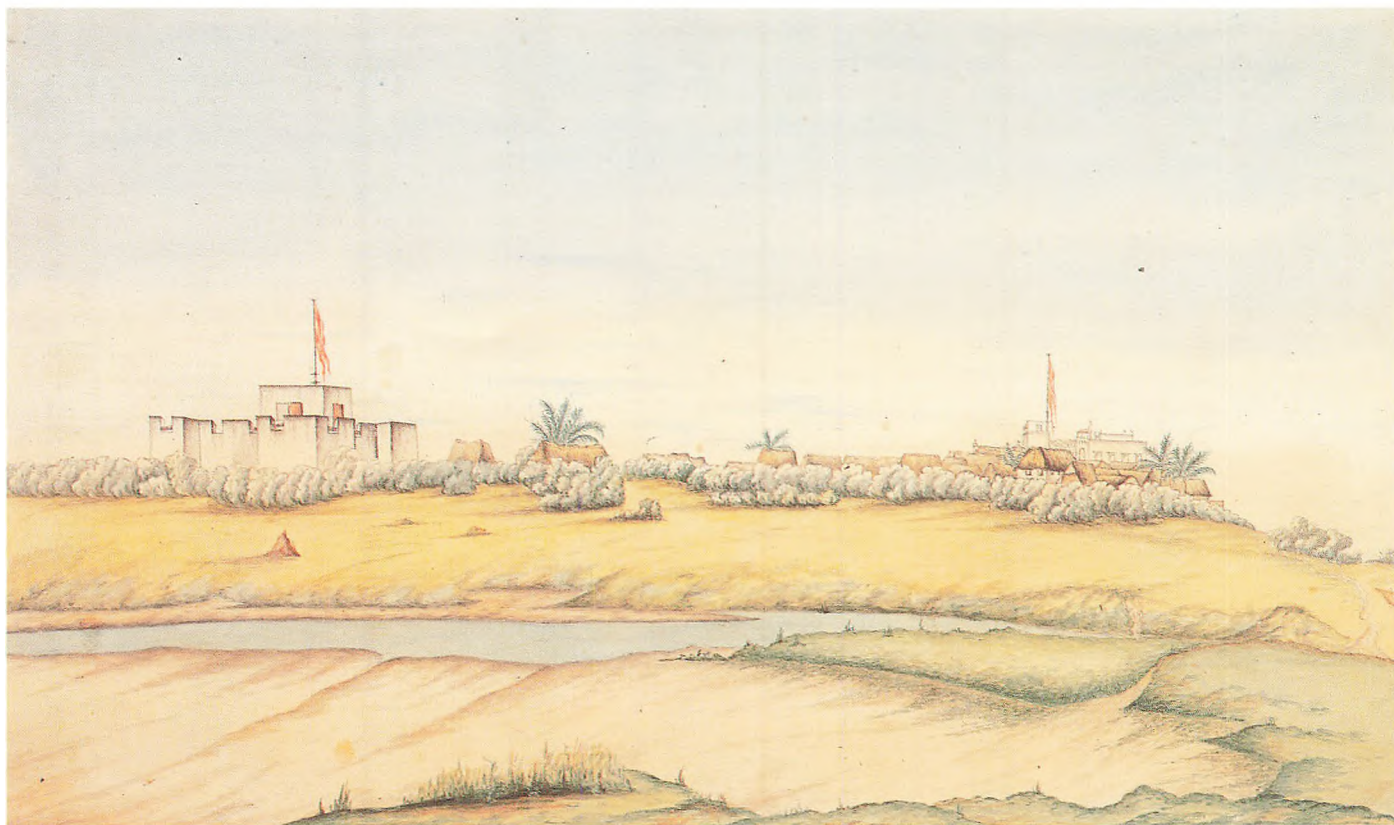
med andre end slaver, det vil sige med frivillig arbejdskraft.

Uden slaver - intet sukker

Her måtte Wrisberg svare benægtende. Det ville ikke kunne lade sig gøre at dyrke plantager, slet ikke sukkerplantager, uden slaver. »Jeg tør beraabe mig paa min Erfaring, at blant 1000 Negre, naar

Afrikansk-dansk forhandling. Dette stik - fra 1788 - viser valget af Otho til felt- herre ved fortet Kongensten. Om forhandlingerne om købet af Bimbia er foregået under tilsvarende former, vides ikke; men det er ikke usandsynligt. (P.E. Isert: Reise nach Guinea, Kbh. 1788).

Fortet Christiansborg, det danske hovedfort på Guldkysten. Tegning i Rigsarkivet.

de have Føde for en Dag, skulle ikke den bedste Sukkermarks Høst, endog naar de maatte deele, bevæge 10 til at paatage sig det strænge Arbejde, som er nødvendig for at bierge Sukkeret, naar mislig Veir truede«. Man burde - i det mindste i begyndelsen - købe arbejdskraften, men helst i hele familier af gangen. Ved passende flid kunne negerlaverne så efterhånden erhverve sig friheden.

Dette kølnede Generaltoldkammerets interesse for sagen noget, men dog ikke mere, end man sendte en bomuldsrensningmaskine til Guinea - den viste sig dog ubrugelig, og man bad så den lokale regering i Vestindien om at skaffe en brugelig maskine samt om at købe en neger, der forstod at betjene den, og sende begge dele til Guinea.

Efter nogle års forløb - i 1805 - meddelte man fra Vestindien, at man ikke havde kunnet få en passende neger; der var jo ingen negertilførsel længere. Dette spark til negerhandelsforbudet var det sidste, man hørte til Bimbia-projektet; Wrisberg havde nemlig i 1803 fra Guinea meddelt, at han havde måttet ophæve faktoriet på Bimbia, »da adskillige Liver-

pool Skippere har gjort sig saa megen Flid for at ophidse Negerne sammestid til Plynderier og de altsaa bleven aldeles forandret, siden den Tid jeg var hos dem...; de fredelige og gode Bimbianer som vare Naturens Børn ere nu og paa en Tid af 3 Aar aldeles fordærvede af Englænderne«.

Man kan spørge sig, om disse naturens børn ville have bevaret deres fredelighed under dansk herredømme, og hvis ikke, hvor lang tid det ville have taget Wrisberg at fordærve dem - ud fra de bedste meninger. Men da Bimbia uden konkurrence er den af Danmarks tropiske kolonier, der i kortest tid befandt sig under dansk flag, må vi lade det blive ved spørgsmålet.

Var Corfitz Ulfeldt katolik?

Christian 4.s ambitiøse svigersøn Corfitz Ulfeldt, gift med kongens yndlingsdatter Leonora Christina, havde mange vidtfavnende planer. Nogle af dem blev afsløret i hans levetid, andre har været skjult i arkivernes gemmer til vore dage. Danske historikere har således ikke skænket hans kontakter til paven større opmærksomhed. I Vatikanets arkiver findes imidlertid kildemateriale, som tyder på forbindelser af hidtil ukendt omfang. Overarkivar, dr.phil. Vello Helk har set på det.

I april 1646 fik den pavelige nuntius ved fredskonferencen i Münster, kardinal Fabio Chigi, besøg fra Rom. Gæsten var hans landsmand Giuseppe Guglielmi, en tidligere ansat ved det pavelige chiffersekretariat, der nu var på vej til Danmark for at tiltræde en stilling som rigshofmester Corfitz Ulfeldts sekretær.

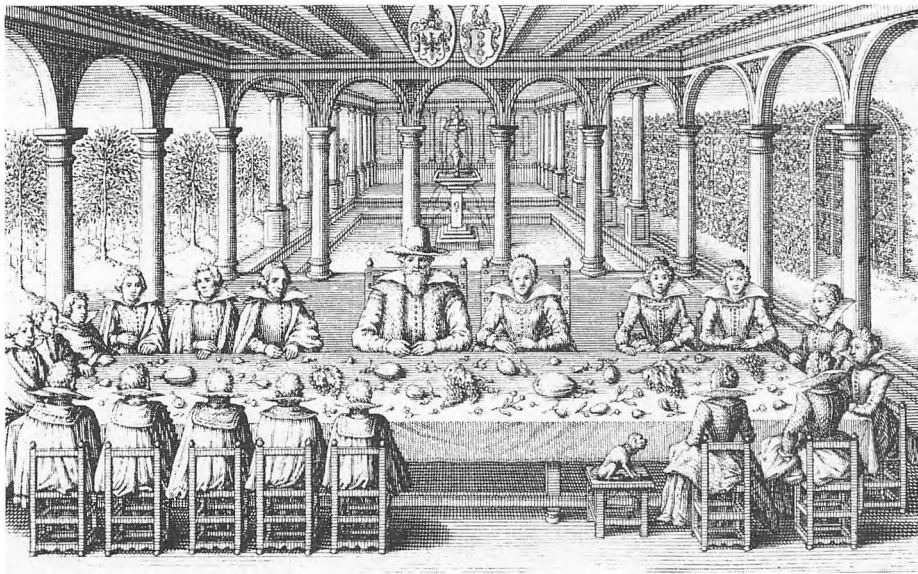
På sin videre rejse fik Guglielmi i Hamburg at vide, at Ulfeldt sammen med Leonora Christina var rejst til Nederlandene. Nu var han i vildrede - hvordan skulle han møde sin arbejdsgiver? Derfor skrev han til Peder Christensen Roch, huslærer for Ulfeldts børn i København, og udbad sin nærmere instrukser.

Huslæreren

Hvorfor skrev han netop til denne huslærer? Her går trådene atter til Vatikanet. Roch var en dansk konvertit, der tidligere havde virket i Italien som ledsager og lærer for unge danske adelsmænd. Som katolik var han bange for at vende hjem og fik derfor 1642 lov til at

Corfitz Ulfeldt (1606-1664) blev i 1636 gift med Christian IVs datter Leonora Christina; samme år trådte han ind i rigsrådet og derefter gik det hurtigt med karrieren. 1637 blev han statholder i København og i 1643 rigshofmester.

Corfitz Ulfeldt kom fra en stor familie. Hans forældre, rigskansler Jakob Ulfeldt og Birgitte Brokkenhus, havde i alt 17 børn. Hele familien samt hunden er her samlet om bordet.

forblive i Rom. Men i november 1645, kun nogle måneder før Guglielmis afrejse, begav Roch sig til Danmark, hvor han blev ansat som huslærer for Ulfeldts små børn.

Hvorfor skulle Ulfeldt have en huslærer fra Rom, og nu også en italiensk sekretær? Noget af baggrunden afsløres, da Guglielmi i oktober samme år atter op søgte kardinal Chigi i Münster, denne gang på Ulfeldts vegne, for at drøfte nogle tophemmelige spørgsmål. Efter besøget skrev nuntius en udførlig kodeberetning om sagen. Da denne blev dechifreret i Rom, må dens indhold have vakt betydelig opmærksomhed.

Brevet indledes med en beskrivelse af religionstilstanden i Danmark. De dan-

ske konger efter reformationen havde alle været stærke tilhængere og beskyttere af Luthers kætteri. Der var truffet strenge forholdsregler over for tilhængere af katolicismen, nemlig livsstraf og konfiskation af al ejendom. Der havde været enkelte hemmelige katolikker, men under disse forhold var de hurtigt faldet fra. På deres studierejser havde mange unge adelige besøgt katolske lande, også Rom, hvor Gud havde åbnet deres øjne, og nogle havde i hemmelighed antaget den katolske tro. Af sådanne konvertitter nævner Chigi tre sønner af rigskansler Jacob Ulfeldt. De havde opholdt sig i Rom i slutningen af pave Gregor 15.s (1621-23) og i begyndelsen af Urban 8.s tid (1623-44), næsten tre år, men under andet navn for at undgå straf efter deres hjemvenden.

De tre brødre Ulfeldt

Den ene var blevet kapucinermunk, men havde på grund af sit svage helbred været nødt til at udtræde; han døde få måneder

senere. Den anden ved navn Eiler var for tre år siden blevet dræbt ved kongens side i et søslag mod svenskerne. Den tredje - Corfitz - var på grund af sin dygtighed blevet forfremmet både til statholder i København og rigshofmester. Kongen havde givet ham sin naturlige datter Leonora Christina til hustru, og han var blevet anvendt i mange diplomatiske hverv.

Nuntius redegjorde udførligt for kongens forhold til Leonora Christinas moder Kirsten Munk og nævnte blandt deres mange børn Valdemar Christian, der havde gjort et mislykket forsøg på at gifte sig med zarens datter. Han ville nu gerne gifte sig, men Ulfeldt forsøgte at forhindre det under påskud af, at det ikke var passende for hans anseelse som kongesøn at ægte en adelsdame. Han forsøgte at overbevise greven om, at denne burde tage sin apanage og slå sig ned i Rom med en prælatur.

Derefter berettes om Ulfeldts familie, om hans store formue, som han til sin tid agtede at tage med til Italien, om konvertitten Roch og Ulfeldts katolske sympatier. Rigshofmesteren havde udvirket religionsfrihed for katolikker i fire norske byer og forsøgt at overbevise kongen om den politiske nytte af at gøre sig gode venner med katolikkerne. Da kongen for to år siden var trængt til det yderste af Sverige, var det lykkedes ham at vinde kongen og tronfølgeren for sine tanker, desuden de vigtigste rigsembedsmænd og flere rigsråder, og det havde resulteret i ovennævnte norske bestemmelser. Nu ønskede han at gennemføre det samme for Danmark og kunne regne med kongens og tronfølgerens samtykke. Efter sin hjemvenden håbede han at kunne overbevise rigsrådet.

Nuntius var klar over Ulfeldts vanskelige stilling og rådede derfor til forsigtig-

hed i lutherske omgivelser, både i optræden og korrespondance. Der burde sendes gejstlige og meddeles dispensation fra fastereglene og andre bestemmelser.

Hemmelig brevveksling

Denne redegørelse blev fulgt op af andre chifferbreve, som tillader os at følge sagens videre forløb. Den flanderske jesuiterprovincial aflagde incognito besøg hos Ulfeldt, der dog ikke ønskede ordensgejstlige, man skulle begynde med velkvalificerede sekularpræster. I september 1647 oversendtes Ulfeldts svar på pavens brev, hvoraf fremgik, at rigshofmesteren udgav sig for katolik og bad om bevarelse af den dybeste hemmelighed, da han handlede på egen hånd. I december 1647 skrev nuntius, at på grund af valg af en ny tronfølger i Danmark burde sagen indtil videre stilles i bero, ellers kunne det måske komme til et alvorligt opgør som i England.

Situationen efter Christian 4.s død skildres i et brev af juli 1648. På grund af kongens død var udøvelsen af den katolske religion i Norge blevet standset, men statholderen havde lovet at beskytte de tilstedeværende katolikker. Ulfeldt ønskede i øvrigt at beholde Guglielmi, der dog ikke kunne tåle det danske klima. Da han var den eneste, Ulfeldt kunne stole på i disse anliggender, rådede Chigi sekretæren at have tålmodighed i en så vigtig sag i sin religions tjeneste. Guglielmi

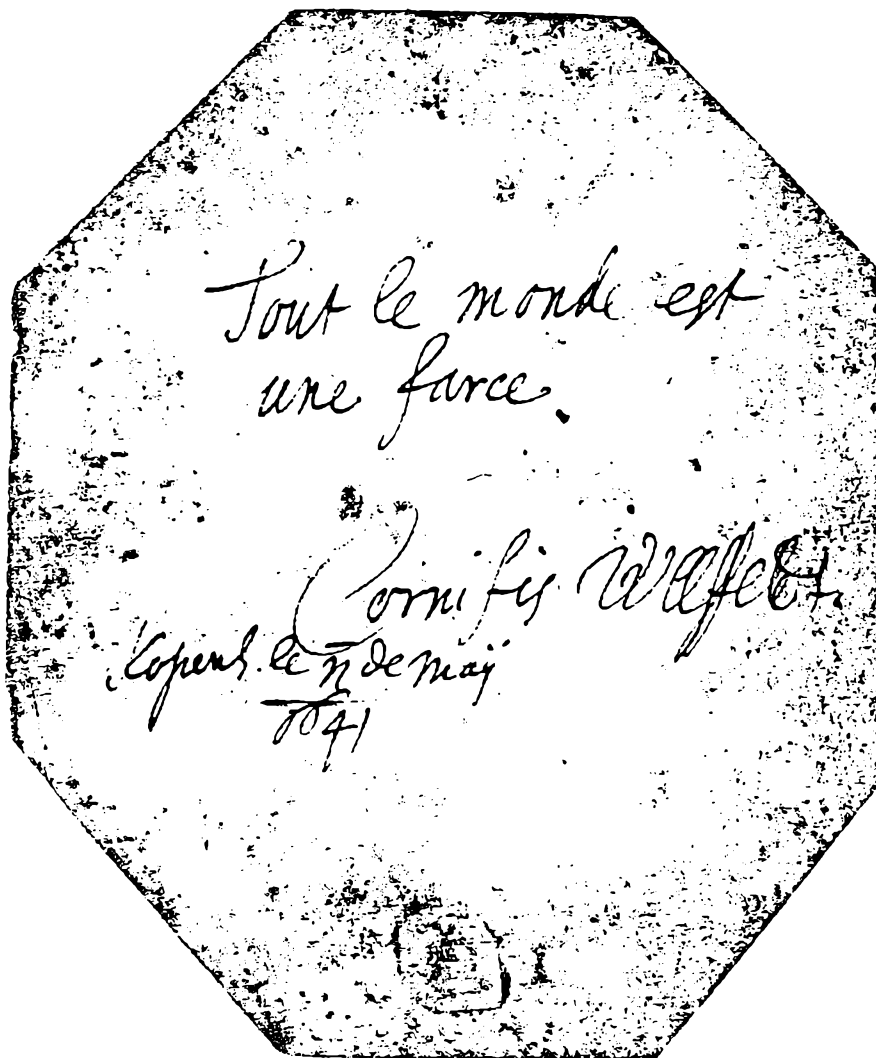

Corfitz Ulfelst og Leonora Christine. Det kærlige dobbeltportræt stammer fra et udenlandsk smædeskrift, trykt efter Ulfeldts fald. Bag parret til venstre ses skamstøtten på Gråbrødre Torv.

med sin broder Flemming i Padova og har da sandsynligvis også været på den sædvanlige tur til Rom. I 1647 fortalte han selv, at han havde tilbragt otte år i Frankrig. I dette land havde han gode muligheder for at komme i kontakt med den katolske kirke.

Af de andre nævnes Eiler (f. 1613) ved navn. Han rejste ud 1634 og opholdt sig i Italien temmelig længe (1635-37), var da også nogle måneder i Rom. 1638 drog han atter ud og kom året efter til Spanien, hvor han opholdt sig omtrent et år, usædvanlig lang tid for en dansk rejsende. Senere vendte han tilbage til Spanien som dansk resident (1640-43). Under Torstenssonkrigen var han i kongens personlige følge og faldt ved dennes side om bord på »Trefoldigheden« i slaget på Kolberger Heide. Af Chigis beretning fremgår, at man på ham havde fundet et karmeliterkapular (en slags symbolsk ordensdragt i form af to små brune tøjs-tykker, som bæres på ryggen og brystet under det sædvanlige tøj og som tilkendegiver status som tilknyttet karmeliterordenens broderskab for lægfolk). Hans tilknytning til denne orden må dog snarere stamme fra hans langvarige ophold i Spanien end fra hans korte besøg i Rom, selv om grundlaget godt kunne blive lagt i pavebyen.

Den tredje, unavngivne broder kan måske have været Mogens (f. 1617), der efter skolegangen i Sorø drog til Frankrig, hvor han var 1639. Året efter fik han lov til at sælge sit jordegods og fulgte med samme gesandtskab som hans broder Eiler til Spanien. I februar 1642 var han i Bruxelles, og det vides, at han døde 1646 i Paris, men hans gøren og laden i den mellemliggende periode er ukendt. Tidsmæssigt kan han godt have været kapuciner som flere af hans landsmænd på samme tid, men heller ikke han kunne

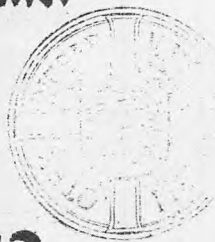
have været i Rom på ovennævnte tidspunkt.

I øvrigt har der været tre andre brødre Ulfeldt i Rom i begyndelsen af Urban 8.s tid. Den første var Frantz (1601-36), der formentlig har besøgt byen i forbindelse med sine studier i Padova 1624. Året efter vendte han hjem for at gå i krigstjeneste. Samme efterår var to andre brødre, Knud (1600-46) og Laurids (1605-59) i

»Hele verden er en komedie«. Indførsel af Corfitz Ulfeldt 11. maj 1641 i den senere Trondhjem-bisp Erik Pontoppidans stambog. (Privateje).

Høytregende
Aeris Forsuar
 imod den publiceerde **B. sandferdig**
Kiøbenhaffns Beretning/
 anlangende
Dinæ oc Walters Sag / som ved B.
 ordentlig Proces samme steds bleff vdført
 Anno 1651.

Med hosfølgende **Marfager**
 som hafuer nød oc tuungen mig vnder-
 skrefuen (for en tid) at begifue mig
 aff mit kiære Fæderneland.

Prentet Anno 1652.

Rom, hvor de opholdt sig temmelig længe. Knud var således endnu i august 1626 til stede. De øvrige oplysninger i Chigis beretning harmonerer dog ikke med deres senere livsbane. Der har altså været så mange af brødreflokken i Rom, at en forvbeksling ikke kan udelukkes.

Corfitz Ulfeldt - katolik?

Oplysningerne om Corfitz Ulfeldts hemmelige tilknytning til katolicismen kan ikke afvises. Herfor taler også hans hemmelige korrespondance med pave-stolen og dens repræsentanter, samt to nøglepersoner i hans tjeneste: Guglielmi og Roch. Den første havde mulighed for at følge sin herre gennem tre år, og hvis man vil gå ud fra, at det kun var et dobbeltspil fra Ulfeldts side, at han ønskede at udnytte disse katolske forbindelser til sin fordel, spillede han sin rolle fremragende. Nuntius fik også en klar tilkendegivelse, navnlig i Ulfeldts svar på pavens brev 1647, i hvilket han efter Chigis opfattelse klart bekendte sig til katolicismen (*si professa cattolico*). Derfor accepterede nuntius, at Ulfeldt udadtil optrådte som lutheraner, dog moderat i sine anskuelser. Han fremhævede samtidig, at rigshofmesteren over for sin præst havde forsvaret mange katolske dogmer, og tilføjede: »i nærværelse og billigelse af sin hustru«. Nuntius gik ud fra, at Leonora Christina var, hvis ikke ligefrem katolik, så i hvert fald katolicismen venlig stemt og sin mand en støtte i hans bestræbelser til fordel for denne tro. Under sit ophold

Ulfeldt publicerede i 1652 et forsvarsskrift i Dina-sagen, efter han - som det siges - for en tid havde været nødt til at forlade landet. (Rigsarkivets bibliotek).

i udlandet havde Ulfeldt rig lejlighed at pleje sine katolske kontakter, men han har ikke udøvet denne religion åbenlyst. Pavestolen strakte sig vidt over for en mand i hans position. Hellere en sympatisør eller hemmelig katolik i høj stilling end en højtstående konvertit i Rom - hvor megen nytte havde Vatikanet af den abdicerede svenske dronning Christina? I øvrigt regerede denne tre år efter sin konversion 1651, uden at nogen af hendes undersåtter var klar over, at de blev regeret af en katolsk dronning. Så godt kunne hemmeligheden bevares!

Knud Lavards hovedskal

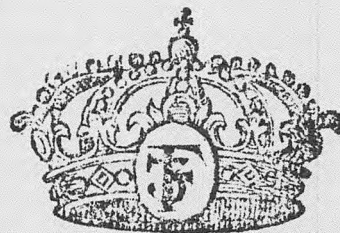
Det var Ulfeldt meget magtpåliggende at bringe beviser for sit sindelag. Her kom den danske helgen Knud Lavards hovedskal i Ringsted på tale. Allerede kort efter sin tiltræden nævnte Guglielmi muligheden for at få den udleveret, naturligvis i al diskretion. Efter hans besøg hos Chigi berettede denne, at både Ulfeldt og hans hustru havde vist stor ærbødighed over for dette relikvie og lovet at lade det indeslutte i et gyldent skrin for at forære det bort, dog uden at oplyse, til hvem.

Den dræbte hertugs kløvede hovedskal var en seværdighed, som nævnes i flere rejseberetninger, således endnu 1617, da den svenske arveprins Carl Philip besøgte Ringsted. Men da Corfitz Braem i maj 1668 på udrejsen passerede

Højesteret dømte 24. juli 1663 Corfitz Ulfeldt fra ære, liv og gods. Dommen blev bekendtgjort for det ganske folk gennem den taksigelsesbøn, der i løbet af efteråret 1663 blev læst fra prædikestolene i Danmark og Norge. (Rigsarkivets bibliotek).

Tacksigelsis Bøn til Gud /

Som haffver aabenbarit /
Corfitz tilforn Grefve aff Blfeld /
hans daarlige oc forrædiske anslag imod voris
Allernaadiste Herre oc Konge / samt det gandske
Kongl. Huus / som er befalet at skal læsis aff
Prædikestolene her udi Kiøbenhavn den
2. Augustij 1663. oc siden offver
gandske Danmark, oc
Norge.

Kiøbenhavn /
Trøct hos Henrick Bode / Kongel. May. oc
Univerfit. Bogtrycker 1663.

byen og beskrev kirkens klenodier, noterer han i sin rejseberetning, at St. Knuds »hofwedpanne« befandt sig i St. Denis. Klosteret i denne by nord for Paris var indtil revolutionen 1789 begravelsessted for franske konger, og her samlede man samtidig mange relikvier. Braem havde besøgt St. Denis 1665, men i sin rejseberetning henviser han til en trykt fører, som kunne købes på stedet. Adskillige af disse er af rejsende hjembragt og havnet i Det kgl. Bibliothek, men de beskriver kun et udvalg af relikvier; Knud Lavards er ikke blandt dem. Under revolutionen blev klosteret med dets mange skatte plyndret, således at Corfitz Braems oplysning ikke længere kan kontrolleres.

Hvis dette udsagn holder stik, er det muligt, at dette relikvie er kommet til St. Denis på Ulfeldts foranledning, måske netop som bevis på hans katolske sindelag. Som den hollandskfødte kirkehistoriker Johs. J. Duin i Hamar allerede 1951 beviste, førte Ulfeldt 1647 i Paris samtaler med pavestolens repræsentanter om genindførelse af katolicismen i Danmark-Norge. Det omtalte relikvie som gave ville i givet fald have bidraget til at styrke hans troværdighed.

Motivet: Den danske trone?

Hvad lå der bag Ulfeldts tilnærmelse til pavestolen? Samtiden var enig om, at hertug Frederiks valg til konge i maj 1648 kom Ulfeldts egne planer meget på tværs. Man mente, at han ville benytte adelens misstemning mod hertug Frederik til at skaffe Valdemar Christian - ja måske endog sig selv - på tronen. Nogle historikere har ment, at han måske havde tænkt sig muligheden af en aristokratisk republik med sig selv som præsident. Havde han Cromwell i England i tankerne? Kort efter at rigsrådet i april 1648

på svigersønnernes instændige anmodning havde erklæret ægteskabet mellem Christian 4. og Kirsten Munk legitimt og deres børn følgelig for ægtefødte, kom Guglielmi i et brev til Chigi med sin forklaring. Rigsrådet havde gjort dette for at forebygge de vanskeligheder, som kunne opstå, hvis hertug Frederik faldt bort. Hans helbred var ikke særlig godt, og han havde kun en lille søn på to år. Med stor glæde berettede Guglielmi, at hvis hertugens linie uddøde og grev Valdemar Christian stadig var ugift, ville Ulfeldts sønner være de nærmeste i arvefølgen.

Det falder godt i tråd med tidligere udsagn, da Chigi bad paven om at vise særlig velvilje, ikke alene overfor grev Valdemar Christian, men også overfor Ulfeldts søn Christian (opkaldt efter bedstefaderen). Nuntius betragtede Valdemar Christian som en bifigur af en vis betydning, der var til fals for den højstbydende. Men hvis Ulfeldt og Leonora Christina fik deres børn anerkendt som arveberettigede til den danske trone, kunne de, efter at hertug Frederik var borte, virke som rigsførstaderpar og få deres ambitioner tilfredsstillet. Ulfeldt kunne næppe gennemføre noget af dette uden sin hustrus viden og samtykke. Selv når hun var højgravid, fulgtes hun med sin ægtefælle, fødte børn på rejsen og opførte sig værdig som nogen dronning.

Efter Frederik 3.s tronbestigelse gik dog alt anderledes end Ulfeldt havde tænkt sig. Selv om han fik afsluttet alliancen med Nederlandene, blev hans stilling derefter svækket. Hans egenmægtige optræden faldt hans rådskolleger for brystet. Dertil kom 1650 Dina Vinhofvers anklage mod Ulfeldt for at have planlagt at myrde Frederik 3. med gift. Selv om Ulfeldt blev renset for disse beskyldninger, var der sideløbende iværksat en undersøgelse af hans administra-

tion af kronens afregninger med store leverandører. Inden undersøgelsen var afsluttet flygtede Ulfeldt i juli 1651 med sin hustru og deres ældste søn og datter til Holland. Dermed startede hans omflakkende tilværelse, som først fandt sin afslutning ved hans død 13 år senere.

Et katolsk oprør?

Før sin flugt henvendte Ulfeldt sig atter til Chigi. Denne blev i begyndelsen af 1651 opsøgt af lægen Otto Sperling, der overbragte ham et brev fra Ulfeldt. I brevet udmalede situationen i Danmark i de mørkeste farver. På grund af store skatter voksede folkets uvilje mod kongen. Da Ulfeldt havde forsøgt at få denne byrde lempet, kunne han regne med folkets støtte, i modsætning til adelen, som ligeledes underkuede sine undersåtter. I øvrigt talte adelen kun knap 300 familier. Hvis det kom til en omvæltning, kunne Ulfeldt vinde landet for sig, fordi han var meget velhavende og disponerede over flåden, men det var ikke sikkert, at han kunne holde stand. Derfor ønskede han et lån på 1 ½ millioner, hvilket ville sikre udfaldet. Inden et år ville pavestolen få pengene igen og se sine kirker genåbnet, idet han straks ville erklære religionsfrihed, bekende sig selv som katolik og leve derefter. For at træffe den endelige aftale ville han selv med sit helbred som påskud komme til Chigi og derefter incognito rejse videre til paven.

Chigi gjorde dog klart for Sperling, at paven ikke benyttede sig af våbenmagt for at fremme religionens sag. At frarøve en lovlig valgt fyrste hans rige forekom ham at være en så modbydelig handling, at der ikke burde ydes nogen hjælp eller råd. Chigi tilføjede nogle pæne ord om Ulfeldt, men sagde også, at hvis denne ikke som sendebud i udlandet havde haft

Indførsler af Leonora Christina i den senere biskop i Trondheim Erik Pontoppidans stambog.

For Leonora Christinas vedkommende den eneste hidtil kendte indførsel fra hendes velmagtsperiode. Indholdet ret karakteristisk.

ry for at være en af de mægtigste hjemme, kunne man tro, at hans motiv var ærgrelsen over ikke at have den samme indflydelse hos den nuværende konge som den gamle.

Pavestolen svarede ligeledes negativt: at gå imod en lovlig valgt fyrste kunne kun resultere i tab af respekt for den katolske religion. Forholdene var nu også helt anderledes end 1646-48. Denne gang

var Ulfeldt alene, og det var en desperat bøn om hjælp, med yderst små udsigter for succes.

Ulfeldt glemte ikke sine katolske forbindelser. Da Fabio Chigi 1655 blev valgt til pave som Alexander 7., sendte Ulfeldt ham fra sit daværende opholdssted Barth i Pommern en hjertelig lykønskning og tilbød samtidig sine tjenester, hvis paven ville tage ham og hans familie under sin beskyttelse. Kort før den svenske generalstorm på København i februar 1659 rettede Ulfeldt fra Malmö en lignende henvendelse til paven, da han var ved at rage uklar med den svenske konge, hos hvem han havde søgt sin tilflugt. En vis forbindelse opretholdt han gennem sin søn Christian, der i juli 1660, mens faderen sad fængslet i København efter flugten fra Sverige, blev venligt modtaget i Rom, hvor han afsvor sin lutherske tro. Endelig takkede Ulfeldt i februar 1662 i et brev fra Ellensborg (Holckenhavn) paven på sønnens vegne og ønskede selv at drage til Rom for at drøfte vigtige anliggender. Han pønsede stadig på revanche, og da han det følgende år fik lov til at rejse til Nederlandene, tilbød han at skaffe kurfyrst Friedrich Wilhelm af Brandenburg den danske krone. Det resulterede i en højforræderiproces og henrettelse in effigie 13.11.1663. Ulfeldt selv var på stadig flugt; han døde i en båd på Rhinen i februar 1664.

Pavestolens forbindelser med Ulfeldt har været omgærdet af megen diskretion, og samtiden synes ikke at have været klar over deres omfang. Han opnåede kun i begyndelsen en vis imødekommenhed, men måske havde pavestolen en mistanke om, at Ulfeldt over for omverdenen koketterede med en indflydelse, som ikke svarede til de virkelige forhold. Derfor var det nødvendigt at tage hensyn

til andre aspekter, som han bagatelliserede. Han modtog visse opmuntringer, så længe han havde nogen indflydelse, men når den blev stækket, blev han selv reduceret til en projektmager.

Det kulturelle fællesmarked

Denne sag har visse aspekter, som kræver nærmere kommentar. Det er ingen forbrydelse at have ambitioner, men hvis de slår fejl, slår samtiden undertiden hårdt ned på de implicerede, der bliver stemplet som forbrydere. Historien eller rettere sagt de skiftende tiders historikeres bagkloge dom vender ofte tommelfingeren nedad. Dog er enkelte alt efter de skiftende moderetninger blevet rehabiliteret. Dette gælder således Leonora Christina med sit »Jammersminde«, mens den gamle dom over hendes ægtefælle stort set står ved magt. Man erkender hans begavelse, men fokuserer meget på hans desperate forsøg på at opnå revanche. Indtil videre må han dele skæbne med de fleste tabere i de høje rangklasser: han nedvurderes med tilbagevirkende kraft.

Et andet aspekt er religionen. Man må tage i betragtning, at datidens Danmark i religiøs henseende var et lukket og intolerant land. Det at bekende sig til en anden religion var ensbetydende med frivillig eller tvungen landflygtighed. Man forsøgte at forbyde og forhindre danske studerende at besøge ikke-lutherske universiteter. Samtidig var det nødvendigt at gøre sig bekendt med de nybrud, som fandt sted i de katolske og kalvinske lande. Derfor accepterede man studiebesøg i Nederlandene, Schweiz, Frankrig og Italien, idet man forsøgte at give udseende af, at nok havde de rejsende indsuget lærdom og opnået visse nyttige praktiske færdigheder i disse lande, men med hen-

syn til religionen var deres afsky over for de ikke-lutherske trosbekendelser vokset. Det var et selvbedrag i en periode, hvor religionen vitterlig spillede en vigtig rolle, også i politisk henseende. I samvær med standsfæller udviklede navnlig de unge adelige, men også praktiske handelsfolk og udøvende kunstnere og lærere visse kosmopolitiske træk, men i Danmark skulle de helst gå stille med dørene. Men de forsøgte alligevel at efterligne den store verden, som var overvejende katolsk. De søgte til de katolske metropoler Paris, Wien og Rom og blev imponerede. Navnlig pavemagten var dengang en realitet, den pavelige nuntius en betydelig person.

De fleste danske historikere har svært ved at erkende denne indflydelse. Der fandtes her i landet visse personer i høje stillinger, der ikke var den danske statskirke hengivne. De levede i en slags indre eksil, fulgte ritualerne, men beskæftigede sig med neutrale emner og kunne holdningsmæssigt betegnes som kynikere, ligesom Corfitz Ulfeldt. Da jeg for en årrække siden afslørede, at en luthersk biskop i Christian 4.s tid i sin ungdom havde været elev hos jesuitterne og senere stadig skrev til sine læremestre, blev dette affærdiget med et mistroisk skuldertræk - det kan da ikke passe! Noget tilsvarende synes at gælde for Corfitz Ulfeldt. Historikere må frigøre sig af deres medfødte lutherske arv. Selv fritænkere og marxister, der har andre dogmer at holde sig til, synes alligevel at ville fastholde et billede af et ortodoks-luthersk Danmark i religiøs enighed. Men allerede dengang eksisterede der trods religiøse forskelle et kulturelt fællesmarked, som har sat sine spor i Danmark - på godt og ondt, også i religiøs henseende, selv om det på grund af omstændighederne kun kunne ske i det skjulte. I det

17. årh. blev de hidtil ret bevægelige religionsgrænser endelig afstukket. Der indtrådte en vis stabilitet, men under Corfitz Ulfeldts storhedstid var mulighederne endnu aldeles åbne, således at hans planer om at sikre sig og sin familie magten ved hjælp af katolsk støtte må opfattes som realistiske. Ved de fleste fredsslutninger, Danmark indgik eller blev påtvunget, var jo katolske magter impliceret.

Nu ved vi, at Ulfeldt holdt på den forkerte hest, men han må have været overbevist om det modsatte. Ellers havde han næppe ladet sine børn opdrage af en katolik, ej heller så hårdnakket forsøgt at opnå pavestolens hjælp. Om han så var katolik i sit hjerte, er kun et formelt spørgsmål, som næppe kan besvares.

»Videnskaberne fredbellige Hjem« eller da Jylland skulle have universitet

Hvorfor ligger Aarhus Universitet i Århus? Spørgsmålet kan synes noget søgt, men i årene før beslutningen om det første danske provinsuniversitets placering blev taget, var der mange andre forslag. Medarbejder ved Det universitetshistoriske Udvalg, cand.mag. Palle Lykke, beretter om de mangfoldige forslag, der i tidens løb blev fremsat.

Frem til oprettelsen af Københavns Universitet i 1479 havde forskning og litterær virksomhed i Danmark fundet sted ved en række klostre og domkapitler rundt om i landet. Men med Reformationen og den samtidige reorganisering af rigets første universitet var skridtet taget til den centralisering af videnskabelig virksomhed, som kom til at vare ved i fire og et halvt århundrede. I dag findes der, udover det gamle i hovedstaden, universiteter i Århus og Odense, grundlagt henholdsvis i 1928 og 1964, samt universitetscentre i Roskilde og Aalborg. Disse blev taget i brug i 1970'erne. I løbet af blot et halvt århundrede er altså ikke færre end fire institutioner blevet oprettet, hvor der foregår såvel universitetsundervisning som -forskning.

Viborg eller Kolding?

Gennem det lange spænd af tid, hvor hovedstaden havde monopol på videnskabelige aktiviteter, opløftedes dog enkelte gange røster, som henviste til det uholdbare i situationen. Således gjorde stiftsprovst (og digter) i Viborg Christen Lassen Tychonius (1680-1740) sig til talsmand for oprettelsen af et universitet i Viborg. Det skete i 1729, da Københavns Universitet endnu lå i ruiner efter den store brand året forinden. Tychonius slog især på de i meget bred forstand sundhedspolitiske strenge. I hovedstaden var der fjas og fristelser, mente han, hvorimod der i Viborg fandtes netop «den Roelighed Studeringer udkræver». Hertil føjedes, at byen var en »maadelig

»Ach! hvilke Stød og Steen for Studeringer, Fristelser for den Ungdom, der skal lære andet end Vaniteter, hvilke Anledninger til Forførelser! Dette har vel været Aarsag til, at Venetianerne hellere har sit Academie til Padua end i Venedig, Hollænderne hellere i Leiden end i Amsterdam, Engellænderne hellere i Oxford end i London, i henseende til den Roelighed, Studeringer udkræver; og hertil kan aldrig ynskelige Leylighed tænkes end i Viborg, en maadelig Land-Stad, uden stor Negoce, paa en smuk og frugtbar Terrain, af en smuk Situation og sundeste Luft«

Af motiveringen, som i 1720'erne præsenteredes af stiftsprovst Christen Lassen Tychonius, da han gjorde sig til talsmand for oprettelsen af et universitet i Viborg.

Land-Stad, uden stor Negoce (handel), paa en smuk og frugtbar Terrain, af en smuk Situation (beliggenhed) og sundeste Luft«.

Det forslag kom der nu ikke noget ud af, og det samme gælder ét fra den dansksindede Kielerprofessor Chr. Paulsen, der i 1840 talte for oprettelsen af et nyt universitet i Kolding. Paulsen hævdede nemlig, at »den danske Aand kan trænge til en videnskabelig Grænsefæstning, hvorfra Slesvig kan hente Styrke.«

Begge forslag blev hentet frem af mølposen igen i dette århundrede, da man fra omkring 1920 og en lille halv snes år frem var nået til den sidste, hidsige og ofte endda forbitrede fase i diskussionen om det jyske universitet. I 1919 havde undervisningsministeriet nedsat et udvalg,

som havde fået til opgave at vurdere, om et jysk universitet burde oprettes, hvorledes det i bekræftende fald skulle indrettes, og sidst, men slet ikke mindst: hvor det skulle ligge. Det 19 mand store udvalg sad i ikke færre end seks år, og da det endelig afgav betænkning i september 1925, fastslog man højtideligt, at der i udvalget var »fuldstændig Enighed om at tilraade Regering og Rigsdag at søge Tanken om Oprettelsen af et Universitet i Jylland virkeliggjort snarest ske kan.« Og hvad angik indretning, var der ikke uenighed om, at det burde blive »saa fuldstændigt som muligt«, hvilket vil sige, at man ønskede alle fagvidenskaber repræsenteret. Men hvilken jysk by skulle gøres til hjemsted for det nye vestdanske lærdomssæde? Her kunne man slet ikke blive enige. Flertallet pegede på Århus som kommende jysk universitetsby, mens forskellige mindretal holdt på henholdsvis Viborg og en placering i det syd- eller sønderjyske område. Byerne Kolding og - fra 1921 (året efter Genforeningen) - Sønderborg var her en tid lang inde i billedet. Et mindretal ønskede endelig at lade det være op til Rigsdagen at tage den afgørende stedvalgsbeslutning, men fremhævede dog selv Viborg og Kolding som egnede, idet der her var tale om mindre »og dog levende Byer, der kan optage et universitet uden at dette drukner i Byens Larm og rivende Vækst.«

Rundt i landet var der i samme tidsrum hektisk aktivitet for at påvirke ikke blot det siddende udvalg, men også lovgivningsmagten. Allerede i 1921 havde således en kreds af borgere i Viborg ladet publicere en fornemt udstyret bog med titlen *Viborg som Universitetsby*. Heri fandt man bidrag fra en række fremtrædende embedsmænd i Viborg og et par særdeles kendte jyske digtere. Og fire år

ret sig i bygningsbevaring. Men med den hastige udvikling, som samfundet og det fysiske miljø gennemløber for øjeblikket, bliver der sikkert behov for en mere overordnet bevaringsplanlægning, og her vil det være naturligt at inddrage museerne.

Hvordan ser politikerne på, at museet blander sig i f.eks. den fysiske planlægning?

Når der sker noget nyt, opstår der som regel altid brydninger. Men i almindelig-

hed tror jeg, at politikerne finder det udmærket at bruge museerne på dette felt. Her på kanten til 90'erne er de fleste blevet opmærksomme på den værdi, det

har, at en by bevarer sit særpræg og sin identitet fremfor at komme til at ligne alle andre byer.

Hvordan så med den økonomiske velvilje?

Vi kunne selvfølgelig sagtens bruge flere penge, hvem kan ikke det. Men jeg synes egentlig, museet bliver ret pænt behandlet. Og jeg tror også, at mange politikere har blik for de gevinster, der kan ligge i et udbygget museumsvesen; de er naturligvis opmærksomme på det indre marked og den voksende turisme og de muligheder, der ligger her. Men det er lige det med at finde pengene. Det kan jo være svært, ikke mindst når det er langsigtede investeringer, det drejer sig om.

Buchholtz' hus var i 20'erne og 30'erne samlingssted for en stor del af tidens kulturelite. Forfatterne Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg, Thøger Larsen, Johannes V. Jensen. Billedkunstnerne Sigurd Swane, Albert Naur, Anker Hoffmann. Ingeniøren og digteren Piet Hein, forfatteren og radiomanden Karl Bjarnhof. Skuespillerne Albert Luther og Albrecht Schmidt. Og mange flere var her med til at skabe et kunstmiljø ud over det sædvanlige. Adskillige af gæsterne har sat deres præg på digterhuset, der i dag er en del af Struer Museum.

Huset er et helt museum i sig selv. Installationer, bad og køkken er fra mellemkrigstiden, og indretning og møblement bærer præg af Buchholtz' store interesse for smukke, gamle ting. Antikke møbler og gamle ure er her blandet med Buchholtz' egne iderige finurligheder, altsammen indrammet af den karakteristiske ultramarinblå farve, der gør hjemmet til en smuk og særpræget helhed.

Bag kulisserne

Men ét er udstillingerne, et andet er alt det, der foregår bag kulisserne?

Museumsloven foreskriver, at de statsanerkendte museer både skal indsamle, registrere, bevare, forske og formidle inden for hvert deres område.

I dag forsøger vi at indsamle mere målrettet, sådan at vi især får skaffet de ting i hus, som har med museets arbejdsområde at gøre. Når vi har fået en genstand i hus, skal den registreres og beskrives, og derpå skal den eventuelt konserveres, sådan at den ikke går til. Når det er sket lægges genstanden i regelen på magasin indtil den en dag eventuelt bliver brugt i en udstilling.

Med udgangspunkt i museets samlinger foretager vi fra tid til anden egentlige undersøgelser, der måske på et eller andet tidspunkt udmøntes i en udstilling, i en publikation eller i et foredrag.

Hvilken rolle spiller formidlingen på Struer Museum?

For øjeblikket er det nok den del af arbejdet, vi bruger mest tid på. Og det tror jeg også, de gør på de fleste andre museer. Der arrangeres særudstillinger, laves foredragsaftener, skrives artikler, arrangeres kulturhistoriske by- og landskabsvandring o.m.a.

På Struer Museum har vi altid gjort specielt meget ud af skoletjenesten. I de

forløbne to måneder har vi f.eks. vist en særlig succesrig særudstilling, hvor museet er blevet besøgt af godt 2.000 skoleelever, som både har fået forevist lysbilleder og er blevet vist rundt i udstillingen, hvorpå de har løst nogle særlige elevopgaver i tilknytning til udstillingen. *Hvordan når I så alle de andre ting?* Dem når vi heller ikke, når vi har så stort et rykind. Men det må vi så gøre senere. Der er altid nok at tage fat på. Men vi mener, at skoletjenesten er meget vigtig, fordi vi derved får lejlighed til at give eleverne et historisk input, som de ellers næppe ville få; vi forsøger at give dem en historisk dimension i deres forståelse af sig selv og omverdenen. Om det lykkes er svært at sige, men de fleste lader til at være glade for at komme på museet.

Fremtiden, pengene og Struer

Hvordan forestiller du dig fremtidens museum i Struer?

Jeg forestiller mig ikke, at vi får en ny, stor museumsbygning. Jeg vil også hellere blive i den gamle Torngård. Som nabo til museet ligger en gammel realskole, en anden af byens historiske bygninger. Den vil vi gerne overtage - ad åre. Her vil nemlig kunne indrettes bedre lokaler til lokalhistorisk arkiv, og museet vil kunne overflytte kontor, magasiner og foredragslokale hertil. Det er en forholdsvis beskedne og økonomisk overkommelig udvidelse, som vil frigøre den nuværende bygning helt til udstillinger.

Om der i det hele taget bliver basis for vækst afhænger imidlertid helt af museumsloven, der for øjeblikket er under revision. Men stikker staten ikke en kæp i hjulet, tror jeg, at museet vil få en stadig mere central placering i byens kulturliv i de kommende år. Jeg har netop i dag talt med en erfaren erhvervsmand, der ser en

klar sammenhæng mellem udbudet af kulturelle tilbud og industriel udvikling. Dertil kommer, at mange mennesker får mere fritid, som de ønsker at bruge aktivt, ofte til lokalhistorisk arbejde. Og man venter også en kraftig vækst i turismen og her ikke mindst den såkaldte kulturisme, altså en turisme, der især retter sig mod kulturelle oplevelser. Ved dels at udbygge udstillingerne og dels at inddrage flere museumsfrivillige i det kulturhistoriske arbejde i lokalområdet, tror jeg, at museet kan imødekomme nogle af disse behov.

Endelig tror jeg også, at der vil ske det, at museet i bevaringsarbejdet vil bevæge sig mere uden for sine egne fire vægge. Det er en udvikling, der allerede er godt på vej, idet museerne længe har engage-

Mange museer åbner små filialer rundt om i byerne og på landet. På billedet ses Struers gamle sprøjtehus fra 1866, som for øjeblikket er ved at blive indrettet som mini-brandværnsmuseum. Som sådan kan det »fortælle sin egen historie«, historien om det lokale brandvæsen, og derved indgå som et lille stykke historie i bybilledet. Til sommer åbner det for publikum.

næsten sige naturligvis, Johannes Buchholtz, landskendt forfatter og lokal altmuligmand inden for kulturens område. Med 300 kr. i kommunal støtte tog han i 1929 fat på arbejdet. Der var stor opbakning bag ideen, og Buchholtz blev næsten rendt over ende af folk, der ville aflevere alle mulige ting - og han tog gladeligt imod det hele. Kommunen lejede 4 værelser i byens ældste ejendom, den smukke Torngård, og i sommeren 1930 kunne Struer Museum for første gang åbne sine døre for publikum.

Det skulle vise sig, at der var lang vej til statsanerkendelse?

Ja, fra Buchholtz' død i 1940 og frem til midten af 70'erne blev museet i realiteten ledet og drevet af den ansatte kustode. Samlingen blev nogenlunde vedligeholdt og udstillingen var fortsat tilgængelig; men der ud over skete der intet. I midten af 70'erne begyndte man imidlertid at reorganisere museet og der blev ansat en faglig leder til at tage sig af den videre opbygning. Samlingen havde hidtil været overvejende landboorienteret, men nu begyndte man at udvide den med genstande, fotos, interviews mv., der belyser selve byens historie, herunder ikke mindst søfarten og jernbanen. Og endelig i 1985 opnåede Struer Museum den eftertragtede statsanerkendelse, som dels gav flere midler at arbejde med og dels gav adgang til at deltage i det amtslige samarbejde på lige fod med de øvrige statsanerkendte museer.

En tidssvarende fortid

Hvad kan publikum se på Struer Museum i dag?

Udstillingerne er jo museernes visitkort, og de laves i dag efter alle kunstens regler. Tidligere tiders blandede raritetskabinetter og endeløse rækker af ensartede

Johannes Buchholtz (1882-1940), landskendt digter og lokal altmuligmand. I 1929 tog Buchholtz initiativ til at oprette et museum i Struer. Til byrådet skrev han i den anledning: »Gennem en sådan samling vil Struer på en smuk måde fastslå sin stilling som en selvstændig by, der mindes fortiden og trygt stoler på udvikling i den tid, der kommer. Samlingen vil uddybe befolkningens kultursans, og den vil ad åre virke tiltrækkende på besøgende, så at byen også i økonomisk henseende vil kunne stå sig ved oprettelsen«.

genstande har efterhånden vejet pladsen for sagligt orienterede udstillinger, oplevelseshævede rekonstruktioner af historiske miljøer og egentlig levendegørelse af dele af museet. I Struer er vi nok mest saglige, men har også gjort heldige forsøg med levendegørelse.

Museet viser først og fremmest en per-

manent udstilling om byen og egnen fra oldtiden til i dag, dog med hovedvægten på de sidste 250 års historie, dvs. den periode, hvor Struer opstod som by.

Der ud over arrangeres forskellige særudstillinger i tilknytning til egnens historie eller særligt aktuelle emner. F.eks. en udstilling om trafikforbindelsen over Oddesund fra de gamle rofærgers tid til den moderne broforbindelse; det var en udstilling, vi arrangerede i 1988 i anledning af 50 året for broens åbning. Eller f.eks. en udstilling om Johannes Buchholtz og Ægte Struer Grovbrød - en interessant historie om, hvordan en gammel bondeopskrift med digterens mellemkomst blev til en landskendt industriel mærkevare.

For øjeblikket arbejder museet på en helt ny udstilling?

Ja, for nogle år siden overtog Struer Museum byens gamle sprøjtehus, og vi arbejder nu for fuld kraft på at indrette det som et mini-brandværnsmuseum med gamle sprøjter, brandredskaber mv. Det er tanken, at Det gamle Sprøjtehus som museum skal »fortælle sin egen historie«, historien om det lokale brandvæsen, og derved indgå som et lille stykke historie i Struers bybillede. Huset ligger i den anden ende af byen, så vi er nødt til at lave det som et »selvbetjeningsmuseum« uden kustode og uden entré. Vi regner med at have det hele klart, så Det gamle Sprøjtehus kan åbene til turistsæsonens start i begyndelsen af juni.

Museet har også et digterhus?

Ja, efter fru Buchholtz' død i 1957 overgik digterhuset til Struer Museum, og Buchholtz' hus står i dag som i 1920'erne og 30'erne, da det var samlingssted for forfattere og billedkunstnere fra hele landet. Mange af gæsterne har sat deres præg på hjemmet, som rummer en fin samling tidstypisk kunst.

ning Museum f.eks. hedens kulturhistorie som et af sine særlige ansvarsområder, Skjern-Egvad Museum har stationsbyen som et af sine og Struer Museum har samfærdsel og kommunikation som et af sine særlige ansvarsområder. *Nationalmuseet er jo opstået på grundlag af ældre, kongelige samlinger. Hvor mange år har lokalmuseerne egentlig på bagen?*

Struer Museum runder de 60 år til næste sommer; men de ældste lokalmuseer blev dannet helt tilbage i midten af forrige århundrede som en del af den brede folkelige bevægelse, der i opposition

mod enevældens centralisme vendte blikket mod det nære, lokalsamfundet og folkets historie. Og langt op i vort århundrede blev der rundt om i landet oprettet mange små lokalmuseer, hvor af de fleste stadigvæk eksisterer.

Den lokale Fortid:

Var dannelsen af Struer Museum et led i denne bevægelse?

Både og! I slutningen af 1920'erne havde museumsideen svævet i luften gennem længere tid. Den, der greb ideen og havde held til at realisere den, var, man kan

Ved indfjorden Kilen i den vestlige Limfjord ligger Struer, fra gammel tid et vigtigt trafikknudepunkt i Vestjylland. Oprindeligt et vadested, siden et færgested på den nordsyd gående hovedvej, og fra 1600-årenes begyndelse kendt som ladeplads for storkøbmændene fra Ålborg. Som by opstod Struer i midten af forrige århundrede omkring havnen og jernbanen, og i 1917 opnåede byen status som købstad. I dag er Struer nok mest kendt for sit grovbrød og for sine B & O produkter.

Interiør fra Struer Museum i begyndelsen af 30'erne. Som det ses var udstillingsprincipperne lige så brogede som indsamlingsprincipperne.

fra statskassen. Museerne er hver for sig selvstændige institutioner, men via amtsmuseumsråd og Statens Museumsnævn indgår de i et tæt samarbejde, således at de som et organiseret netværk dækker hele det brede område, man lidt højtideligt kalder den nationale kulturarv. Uden for dette netværk er der en del specialsamlinger og mindre lokalmuseer.

På et andet plan skelner man mellem kunstmuseer, naturhistoriske museer og kulturhistoriske museer, hvoraf de sidstnævnte er langt de fleste. Struer Museum er et kulturhistorisk lokalmuseum, og

det vil sige, at museet beskæftiger sig med næsten alt, men mere specielt byen og egnens historie samt museets særlige ansvarsområde kommunikation og samfærdsel.

Det kulturelle rodnet

Ser man på museumsverdenen sådan lidt fra oven, er det første man får øje på Nationalmuseet, Danmarks kulturhistoriske hovedmuseum. Lidt svagere aftegnet ser man et stort antal mindre kulturhistoriske museer. Hvad er disse museers rolle i forhold til »den store historie«?

Ja, helt grundlæggende er det jo museernes rolle sammen med arkiver, biblioteker m.v. at sørge for, at vi ikke glemmer at få vores historiske bagage med ind i fremtiden.

Udviklingen går i dag så hurtigt, at kun få har overskud til at bekymre sig

om det, vi kalder kulturarven, altså det, der giver os identitet som danskere, københavnere, vestjyder, arbejdere, landmænd - hvad ved jeg. Alle har fuld fart på fremad. Bygninger og hele kvarterer forsvinder, landskaber ændres, traditioner brydes, dagliglivet ændres, gamle håndværk afløses af nye arbejdsrutiner. Og var det ikke for museer, arkiver, lokalhistorikere m.fl., så er jeg bange for, at samfundet ville miste forbindelsen til sit kulturelle rodnet. Og på et tidspunkt ville man så nok alligevel stoppe op og erkende, at meget af det, der blev ofret på fremskridtets alter, måske alligevel var værd at bevare, men at det nu var for sent.

Det er store ord, men ikke desto mindre det, det drejer sig om!

Ja, men hvad er lokalmuseernes rolle?

Lad mig illustrere det med en lille historie. Lad os nu forestille os, at Struer Bibliotek brændte, så ville det selvfølgelig være ærgerligt. Men fra et kulturhistorisk synspunkt ville det ikke være et uerstatteligt tab, idet der her næppe er ret mange publikationer, som ikke findes tilsvarende på de centrale biblioteker.

Hvis derimod museet brændte, ville det betyde et uerstatteligt tab, idet museerne hovedsageligt rummer unika, genstande, optegnelser, fotografier eller arkivmateriale, som der i regelen kun findes dette ene eksemplar af. Genstande og optegnelser m.v., der dokumenterer det egenskarakteristiske, som i sig selv er en brik i den store mosaik, vi kalder den nationale kulturarv, danmarkshistorien.

Ud over den egentlige lokalhistorie har de statsanerkendte lokalmuseer også ifølge museumsloven et vist ansvar for »en nærmere bestemt del af Danmarks kulturarv«. Og det vil normalt være emner, der samtidig er centrale for museets lokalområde. I Ringkøbing amt har Her-

Besøg på museet

Danmark har i dag et enestående fintmasket net af kulturhistoriske museer. Foruden Nationalmuseet 87 statsstøttede lokal- eller specialmuseer med diverse filialer samt en broget underskov af mindre specialsamlinger.

Syv millioner besøgende kigger hvert år inden for; men det er de færreste, der ved ret meget om, hvad der foregår bag kulisserne på landets museer.

Siden Saxo har i foråret besøgt Struer Museum, som hører til blandt de mindre kulturhistoriske lokalmuseer, og vi har bedt museumsinspektør Thomas Bloch Ravn fortælle om museet og det historiske arbejde, der forgår her.

Struer Museum er et statsanerkendt kulturhistorisk lokalmuseum. Hvad vil det egentlig sige?

For alle andre end museumsfolk kan det nok være lidt svært at skelne de forskellige museumstyper fra hinanden.

Man skelner mellem tre slags: statslige, statsanerkendte og ikke statsanerkendte museer. De statslige er som regel store, centrale institutioner som Nationalmuseet og Statens museum for Kunst. De statsanerkendte, som f.eks. Struer Museum, er i regelen selvejende institutioner

eller kommunale museer, der i kraft af en vis professionel standard modtager støtte

Indgangen til Struer Museum. Foto ca. 1935. Siden oprettelsen har museet haft til huse i den gamle »Torngård«, en smuk, gammel bygning, hvis historie er tæt sammenslettet med byens og egnens historie. Til forskellige tider har ejendommen været fæstegård, købmandsgård, jernbanekontor, præstegård og siden 1930 museum.

bl.a.: »Deres opførsel under Sagen ved Retten var ogsaa saaledes, at man tydeligen kunde mærke, at de nok, naar det kom til Stykket, kunde stole paa den Kraft deres Sammenhold vilde give dem«. Forvalter Paulsen på Fryndal, der betonedede sit »nære Forhold til Bondestanden«, havde ligesom Bang bemærket sammenholdet og enigheden i bondestanden, og forklarede dette fænomen med den vedholdende agitation. Fryndal var netop et af de godser, hvor husmænd og fæstebønder var mødt op i samlet trop for at forelægge deres ønske om selvejendom. Paulsen talte i denne sammenhæng om »den revolutionaire Hob« og mente, at bønderne på Fryndal og andre godser »ere komne til et Punct, hvor de synes at føle den Magt, Massens Villie har«. Han mente ogsaa, at der blandt bønderne indbyrdes (bl.a. ved demonstrationen på godset) »ikke sjældent« faldt bemærkninger som: »Hvis vi ei paa anden Maade opnaaer hvad vi ville, skulle alle Herregaardene afbrændes« og »det bliver ikke godt før vi gjøre Oprør« o.s.v.

Selv om forvalteren tydeligvis ikke underspillede situationens alvor, foreligger der oplysninger som viser at disse bemærkninger byggede på andet end rent tankespind. Ved et forhør i Merløse og Tuse herredsret den 22. oktober 1845, knap 3 uger efter at Paulsen havde skrevet sin indberetning, måtte en husmand ved navn Jens Peder Jensen erkende, at han under en frokostpause ved arbejde sammen med en del andre husmænd på Fryndal mølle få dage efter forsamlingen på godset (der fandt sted den 1. september) havde sagt: »Gud veed om det ikke kan skee, ligesom det skete i Frankrig, at de brændte Herregaardene af«. Husmanden forklarede, at han under arbejde på hovedgården havde hørt andre

omtale, at man under den franske revolution afbrændte herregårdene; han blev opfordret til at røbe, hvem der havde sagt dette, men det kunne han ikke erindre. Flere af de vidner, der havde været til stede i møllen, da husmanden var kommet med sin bemærkning, havde ogsaa problemer med erindringen. En af dem mente dog, at Jens Peder Jensen direkte havde sagt »at naar det ikke blev bedre, skulde Herregaardene blusses af«. Trods ihærdige forsøg, bl.a. under disse forhør, lykkedes det ikke myndighederne at føre bevis for, at Peder Hansen eller hans kampfæller skulle være ophavsmænd til sådanne ytringer.

De franske forbindelser

Idestrømninger, skræmmebilleder, spøgelse - den franske revolution var til stede i 1840'ernes danske bondeland. Frygten for en revolution hos nogle af magthaverne dengang vil nok forekomme mange moderne læsere noget hysterisk. Men frygten spillede en rolle for en række af de vigtige beslutninger, regeringen traf i løbet af 1840'erne. Bondecirkulæret er nævnt, husmandsreformerne i 1848 er et andet eksempel. På denne indirekte måde spillede den franske revolution med i kulissen.

Mange forskellige forestillinger og ideer indgik i Peder Hansens politisk-ideologiske syn. Bl.a. spillede Luthersk rationalisme, fysiokratisme og visse traditionelle bondeforestillinger en rolle for hans betragtningsmåde. Men hans agitation farves af retorikken og idealerne fra oplysningstiden og den franske revolution. Også på dette område viser det sig således, at begivenheder og forløb i den danske historie er forbundne med og må forklares i sammenhæng med strømninger i verden omkring os.

Litteratur og kilder

I Dansk Biografisk Leksikon er der oplysninger om den vigtigste litteratur om Peder Hansen, Lundby. Der er ved udarbejdelsen af denne artikel endvidere benyttet utrykte arkivalier fra Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Artiklen er et forarbejde til en bredere fremstilling af Peder Hansen og hans politisk-ideologiske virksomhed.

Godsejernes revolutionsfrygt

Den frygt for »Opstand og Revolution« som er nævnt ovenfor kan spores blandt godsejere, forvaltere og sågar helt op i regeringen (Danske Kancelli) ved flere lejligheder i 1840'erne. Peder Hansens agitationsvirksomhed var utvivlsom medvirkende hertil - ses nok tydeligt i forbindelse med begivenhederne i 1845, hvor Peder Hansens og Rasmus Sørensens politiske virksomhed fik Kancelliet til at udstede det berygtede »Bondecirkulære« af 8. november 1845. Cirkulæret indskrænkede kraftigt bøndernes ret til at samles og drøfte fælles anliggender (det dramatiske forløb er skildret af Hans Jensen i Historisk Tidsskrift, 1921). En række indberetninger og forhør fra Holbæk amt, hvor Peder Hansen havde agiteret, og hvor husmænd og fæstebønder på et par godser havde demonstreret for at få selvejendom og afgiftsnedsettelse, aflører revolutionsfrygten hos nogle myndigheds personer, lokale godsejere og forvaltere.

Birkedommer Bang i Odsherred indberettede bl.a. til amtmanden om et forhør over flere husmænd, der var udeblevet fra deres arbejde på Adelsborg. Han var ikke i tvivl om, at forsømmelserne var overlagte og var foranledigede af den bevægelse Peder Hansen havde sat i værk. Om husmændene skrev han

I Christian VII's arkiv findes et brev fra Peder Hansen Lundby, 1842, hvori den revolutionære agitator - ud over at anmode om en mindre pengeunderstøttelse - tilsiger den enevældige kongemagt sin fulde støtte.

Allermaaligste Konge!

Hjersk jeg kom an først i fangel Bønderland og blev fra
nyste den Høvedsindring som en fangel Landby, Høls Høved, som
den dog altid min Lyk at gøre med Bog og Pen, for at bløde min
Medborgers for sig selv som smelig. - De Fjergemaalit kom og ved
Møndoms fælles Samfunding som en Samfunding i vor Statsforfatning
til Høvedsindring i Land Høveds Indvolds Magt, imens jeg
Høvedsindring, at en sådan Samfunding ikke almind vilde ved
lovlig, som medfør den Høveds Land for Bønderland, for Høved
den ved en umagelig Konges Høved for Bønderland, og for Høved
den ved samme Magt den Høvedsindring og Høvedsindring. - Jeg
Høved og fælles i denne Høvedsindring, og den ved en Høved af denne
min Høvedsindring at ændre Høvedsindring i Høvedsindring og den
Høvedsindring og Høvedsindring. - De jeg Høvedsindring
Høvedsindring mig som, at det ikke er Høvedsindring, som Høvedsindring
Høvedsindring og Høvedsindring den Høvedsindring, og jeg
Høvedsindring at gøre min Høvedsindring i Høvedsindring som Høvedsindring
Høvedsindring, for at Høvedsindring den Høvedsindring som Høvedsindring at
Høvedsindring den Høvedsindring af Høvedsindring Høvedsindring
Land Høvedsindring Land Høvedsindring Høvedsindring og Høvedsindring Magt, men jeg
Høvedsindring Høvedsindring Høvedsindring Høvedsindring Høvedsindring Høvedsindring
Høvedsindring at Høvedsindring i Høvedsindring, som jeg Høvedsindring

af naturlige menneskerettigheder. Han definerede ikke præcist, hvad disse gik ud på, men det kan læses ud af hans artikler, at i hvert fald borgernes retssikkerhed og ligestilling for loven udgjorde en kerne i dem (idet han dog lige så lidt som andre af sin klasse - og stort set andre klasser med! - der beskæftigede sig med politik i Danmark på dette tidspunkt, inddrog kvindens stilling i samfundet). Menneskerettighederne nævntes især, når de overtrådtes. Således offentliggjorde Peder Hansen en lejekontrakt fra Falster, hvor en proprietær bl.a. havde betinget sig ret til, hvis han skulle blive utilfreds med lejehusmanden, at forbyde ham at tage ophold i de to nærmeste sogne: Peder Hansen kommenterede: »Her seer vi atter i høieste Grad Vilkaarlighed og Despotie indført, og Menneskerettighederne krænkedes og tilintetgjorde (...) Han skulde tillige have tilføjet i Contacten at Leieren skulde, hvis Herren befalede, reise til Sibirien«.

Oplysningstidens idealer

»Det er Menneskevel og Borgerheld vi kjæmpe for at fremme!«, skrev Peder Hansen i 1843. Samme år stillede han spørgsmålet, om bondestanden »skal vedblive at være som undertrykte og forkuede Slaver, under Godseiernes Despoti, eller vi skal være frie Brogere«, hvor enhver ville få chancen for at udnytte sine evner. Peder Hansen så altså den frie, oplyste og ligestillede bondestand som idealet. Målet var ikke at afskaffe klasserne, men at afskaffe enkelte gruppers forrettigheder. Der var imidlertid en social brod i Peder Hansens agitation, hvori kimen lå til en konflikt med mere rendyrkede liberale synspunkter (en konflikt der i 1840'erne især manife-

sterede sig i slagsmålet om hvorvidt godsejerne havde fri ejendomsret over fæstegodset, men også i selve bondebewægelsen kan der spores en spænding mellem liberale forestillinger om statsborgerlig lighed og ønsker fra landunderklassen om sociale forbedringer).

Mange af de paroler hvorunder Peder Hansen gennemførte sin agitation i 1840'erne havde deres rod i oplysningsfilosofien. Han fremhævede hyppigt »Fornuften«, »Sandheden«, »Retfærdigheden«, »Nytten«, og »Oplysningen«. Ved en tale i Lundby Læseforening, som han var medstifter af, fremhævede han især »Fornuften«: »ved den er det, at vi kan skjelne Sandhed fra Løgn«. De gudelige forsamlinger med deres pietistisk prægede vækkelse var han i modsætning til andre bondeagitorer klar modstander af - i begyndelsen af 1842 skrev han endog til sit lokale nyoprettede sogneforstandskab og opfordrede det til at »modarbejde de Helliges Forsamlinger«. Peder Hansen, der i det hele taget ikke var særlig religiøs, kombinerede oplysningstankerne med udvalgte citater fra Luther og Bibelen (særlig Matthæusevangeliet), der kunne underbygge hans sociale agitation.

Den franske revolution

Oplysningstidens ideer kan siges at kulminere med den franske revolution, og i den forstand var Peder Hansen således påvirket af revolutionstankerne. Derimod udtalte han sig sjældent direkte om sit syn på revolutionen. Når han gjorde det, hyldede han et moderat standpunkt. Samtidig spillede han diskret på magthavernes stedse nagende frygt for folkelig revolution (længe før Orla Lehmann og marts-bevægelsen fandt på noget tilsva-

rende i 1848!). I en artikel i »Almuevennen« fra august 1843 angreb Peder Hansen under overskriften »Om Æresfølelsen« mange bønders tendens til at »bukke og krybe for disse Væsener af Godseiere, Forvaltere, Forpagtere, Fuldmægtige og Skriverdrengene«, hvilken adfærd blot opmuntrede disse til at komme med flere skældsord og grovheder såsom: »storsnudedes Slyngler, Æsler, Klodrianer« etc. Bønderne var grundlaget for velstanden i samfundet og skulle ikke anse ovennævnte herrer for højerestående væsener men for deres »Medborgere«. Herefter advarede Peder Hansen - måske lidt overraskende i sammenhængen - mod »for megen Æresfølelse« hos Bønderne! Han tiljødede: »Frankrig har i sin Revolution givet alle Stater og Samfund i den Henseende et lærerigt, men tillige ogsaa et skrækopvækkende Exempel«.

I maj 1848 efter et uroligt forår i både Danmark og Frankrig (uden sammenligning mellem begivenhederne iøvrigt!) følte Peder Hansen sig foranlediget til at tage til genmæle mod hvad han kaldte »nybagte Liberale«, der skulle have sagt, at han »ophidser og opirrer Bondestanden, og især Arbeids- eller Huusmandsstanden til at gøre Opstand og Revolution!« Peder Hansen antog, at det var anklagernes tyranniske adfærd mod deres undergivne, som fik dem til at komme med beskyldningerne: »Eders onde Samvittighed opstiller disse selvindbildte og opdigtede Revolutionsskrækkedebilder for Eder«. Han erklærede altid at have været imod ulovlige og uretfærdige midler. Iøvrigt troede han, at d'herrer »kan være vel tilfredse med, at ikke Revolution og Lovløshed har været enten min eller de flere Mænds Hensigter, som arbejde for Bondestandens retfærdige Sag«.

som Peder Hansen senere skrev (ifølge ham var cellen mindre end 1,90 m lang og 1,25 m bred - incl. pladsen, der optages af kassen han lå i). Peder Hansens oplevelse af fængselsopholdet kommer tydeligt frem i et tilbageblik, skrevet i 1845; »næsten alle juridiske Mænd arbejdede paa min Undergang, medens jeg neppe kunde røre mig, men jeg udholdt alle Angreb med rolig Bevidsthed og freidigt Mod, indtil endelig min Frifindelse paafulgte«. Der er en klar kontinuitet - i hvert fald set tilbageskuende fra 1845 - fra den uskyldigt fængslede udholdenhed og viljestyrke i 1835 i sikker forvisning om retfærdighedens sejr til agitatorens tilbagevendende erklæringer i 1840'erne om, at han trods mange, stærke og hadefulde modstandere ikke vil opgive sin kamp for sandhed og ret. Iøvrigt viser Peder Hansens indlæg under retssagen, at han grundigt, systematisk og med betydelig selvtillid forstod at imødegå anklagen.

Agitationen

Allerede med sit første indlæg i pressen - i »Sjællandsposten« den 20. juni 1840 - slog Peder Hansen en af grundtonerne i sin agitation an: Det var ikke ved at forbedre driften på sin jord eller ved at følge diverse moralske anvisninger, at »Husmændenes og den arbejdende Classes kummerfulde Omstændigheder« kunne forbedres. Hvad der skulle til var nedsettelse af afgifterne til godsejerne og indskrænkning af pligtarbejdet - altså sociale forandringer. Ellers ville det ikke nytte »om endog alle de lærde forenede dem for at skrive om, hvorledes den arbejdende Classe skal forholde sig for at forbedre sine Kaar«.

Peder Hansen skildrede i det meste af sin agitation samfundet som polariseret. I

en artikel fra november 1840 kaldte han godsejerne for bondestandens og især husmændenes »naturlige Modstandere« og overlod til sin modpart i debatten (pastor Børresen) selv at bestemme, om denne ville arbejde for »den Rige eller den Fattige«. Senere gav Peder Hansen den samfundsmæssige modsætning en lidt anden betegnelse, nemlig konflikten mellem »Aristokrater og Demokrater« - således ved folkefesten på Ulkestrup Mark i Holbæk amt den 30. juni 1845,

*Corsaren skildrede i 1845 den revolutionsfrygt, der sneg sig ind i det danske samfund. Her ses Holbeks Amtmand mistænksomt betragte to husmænd, der hvisker sammen.
Det kgl. Bibliotek.*

hvor han i sin tale til de (ifølge Almuevennen) 6-8000 tilstedeværende hævdede, at tiden var præget af et opgør mellem disse to lejre. Ved »aristokratisk« forstod Peder Hansen et sæt af holdninger, der især gik ud på at forsvare særlige privilegier, i praksis hovedsagelig godsejernes. I sit skrift »Tak for sidst!« fra 1845 fremhævede han som hovedtanken i sin agitatoriske virksomhed: »at vække og opmuntre Folket til Modstand imod Aristokratiets Grundsætninger«. Peder Hansens agitation var i lighedsorienteret; det er meget logisk, at han nogle år senere (i januar 1850) angriber en række selvejerbønderns fremfærd mod deres lejehusmænd og tilføjer, at det er »de ublu Magthavere, hvilkensomhelst Stand de end tilhører, som jeg vil bekæmpe«.

Peder Hansen byggede i sit idegrundlag bl.a. på nogle forestillinger om et sæt

der Hansens velsignelse af døden, klinger noget fremmedartet. Mange vil nok synes, at en sådan retorik må være usædvanlig i nyere dansk historie. Fornemmelsen er ikke helt forkert. Selv om det ikke fremgår af hans artikel, er der i virkeligheden tale om et citat.

Peder Hansens hyldelse til døden er formuleret af Louis Sebastian Mercier (1740-1814), en fransk forfatter og filosof, der var stærkt påvirket af Rousseau. Under den franske revolution var Mercier medlem af Konventet. Han stemte imod Ludvig XVI's henrettelse og blev derfor fængslet den 31. maj 1793, men slap ud ved Robespierres fald den 9. Thermidor (27. juli 1794). De citerede linier indgik i Mercier's utopiske roman »L'an 2440«, der udkom i 1770.

Når denne franske revolutionære forfatter kunne citeres af en danske husmandsagitator i 1840'erne, hænger det sammen med den »franske bølge« i 1790'ernes københavnske offentlighed. Merciers bog blev i uddrag oversat og gengivet i månedsskriftet »Samleren«, et blad som ikke mindst prægedes af den senere landsforviste Malthe Conrad Bruun. Det er givetvis i »Samleren«, Peder Hansen har lært Mercier at kende, og det er derfra han har hentet sit skjulte citat. »Samleren« fra 1794 og 1795 var nemlig en hyppig inspirationskilde for Peder Hansen, ved tre lejligheder angav han direkte forskellige numre af »Samleren« som kilde og andre gange brugte han citater, som med stor sikkerhed kan føres tilbage til dette blad.

Peder Hansens baggrund

Peder Hansen blev født i landsbyen Sallerup i Præstø amt i 1801 som søn af landsbyens smed. Drengen viste sig tidligt at være begavet og at have boglige

Louis Sebastian Mercier var en fransk revolutionær forfatter og filosof (1740-1814). Hans social-utopiske roman »L'an 2440« inspirerede husmandsagitatoren Peder Hansen. Det kgl. Bibliotek.

anlæg. Han havde det held, at den lokale præst sørgede for at give ham ekstraundervisning, da skolelæreren ikke kunne lære ham mere. Efter konfirmationen havde Peder Hansen bl.a. en fortjeneste ved at spille violin ved bryllupper og andre gilder rundt omkring i egnen. Iøvrigt hjalp han faderen i smedjen og begyndte efterhånden at arbejde på gårde. Som 25-årig blev han gift med en pige fra landsbyen, Dorte Jørgensdatter, og de to unge flyttede nd i en indsider-

lejlighed hos en bonde i Lundby. I 1832 kunne de rykke ind i et fæstehus under det lokale gods, Lundbygård.

Det er endnu ikke ganske klarlagt, hvad der fik Peder Hansen til i 1840 at træde offentligt frem som talsmand for bondestandens interesser. Hans personlige forudsætninger må fremhæves - han var begavet, velformuleret, belæst (i forhold til sin sociale placering) og, ikke mindst, præget af selvtillid og en tilsyneladende urokkelig bevidsthed om at kæmpe for en retfærdig sag. Han erfarede på sin egen krop, hvor svært det kunne være for selv en meget dygtig og initiativrig husmand at skaffe udkommet til sig selv og sin familie med de herskende landboforhold. Blandt de samfundsmæssige forudsætninger for bondebøvgens gennembrud på dette tidspunkt er de gode konjunkturer for landbruget fra 1830'erne, som gjorde fordelene ved selvejendom og sikre besiddelsesformer overbevisende. Dertil kom den begyndende offentlige debat om bl.a. landboforholdene, som oprettelsen af Stænderforsamlingerne var med til at fremme.

En særlig begivenhed bør nævnes. I august 1835 blev Peder Hansen arresteret og ført til Vordingborg arrest, anklaget for bedrageri og falskneri. Peder Hansen var sandsynligvis uskyldig og anklagerne opdigtet af en birkefuldmægtig, der selv havde gjort sig skyldig i bedrageri og nu prøvede at redde skindet ved at kaste skylden over på Peder Hansen; denne havde haft en stilling som underordnet retsbetjent og havde som sådan bl.a. inddrevet forskellige skyldige beløb på vegne af fuldmægtigen, der nu nægtede at have modtaget pengene. Sagen endte med en betinget frifindelse af Peder Hansen, men inden da havde han siddet i fængslet i næsten 4 måneder i »et Hul«,

Husmands agitatoren

Kan man finde tilfælde i Danmarkshistorien, hvor det kan påvises, at den franske revolution var en inspirationskilde?

Det har vi spurgt os selv i redaktionen af Siden Saxo og derefter spurgte vi cand.mag. Jens Boel, der de sidste år har udforsket de politiske aktivister i husmandsbewægelsen i midten af 1840'erne. Hans svar var et ret tydeligt ja og her følger hans beskrivelse af husmandsagitatoren Peder Hansen.

»Vi maae derfor, naar vi hører, at nogle af saadanne Menneskeplagere ved Døden afgaaer, glæde os og udraabe: »O, Død! hvor jeg velsigner dig! Du er den som knuser Tyrannerne, som rensar Jorden fra dem, som lægger et Bidsel paa Grumhed og Hovmod! Dig er det, som nedstyrter i Støvet dem Verden havde ophøiet, og som med saa stolt Foragt saa ned paa deres mindre formuende Medborgere; de er faldet og vi drage Aande igjen! Uden dig, o Død! skulde vore ulykker være evige. O Død! du som holder disse haardhjertede, af Lykken begunstigede Mennesker i Ave, som dog undertiden indgyder Skræk i deres, for al menneskelig Følelse forhærdede Hjerter; du de ulykkelige Haab, bliv ved at udstrække din Arm over mit Fædrelands og mine Medborgeres Undertrykkere; og I fortærende Insecter, I Gravenes Indbyggere, Orme! vore Hævner, kommer, styrter Eder hobevis over disse af Medmenneskers Sved fedede Aadsler!«

Husmandsagitatoren

Sådan skrev husmandsagitatoren Peder

Hansen (1801-54), Lundby, den 29. november 1843 i »Almuevennen«, et blad der hurtigt efter sin start i 1842 havde slået sig fast som den nye bondebevægelses talerør. Peder Hansens artikel, der bar overskriften »Bondestanden og Godseierclassen«, var en slags foreløbig status over de foregående års bestræbelser på at forbedre bondestandens vilkår ved at fremme selvejendom, nedsætte afgifterne til godsejerne etc.. Han glædede sig over, at modstanden imod »Tyranni og Undertrykkelse« var stigende, og betonedede bondens betydning for samfundsökonomien. Om godsejerne skrev han bl.a., at mange af dem »ikke gjør nytte for 4 skilling i hele deres Liv«. Han berettede om flere forvalteres mishandling af husmænd under pligtarbejdet og konkluderede, at undertrykkelsen måtte »vække det bittreste Had imod dem der udøve saadant Tyrannie imod deres Undergivne«. Peder Hansen havde svært ved at tro, at han levede i et land præget af sand, kristelig ånd. Herefter fulgte så den »hyldest« til døden, som indleder denne artikel.

Den voldsomme og - hørt med moderne øren - ganske makabre tone i Pe-

Adam van Durens relief på vestre side af brøndkarmen. Den lænkede lus bider fåret, som tilmed ikke kan komme til at klø sig.

og fattigdom. Oven over relieffet er der en enkelt tekst på plattysk som lyder:

Mangen lærer den anden et godt råd endskønt han selv ikke følger det.

På denne brøndkarm spidder biskopen sine kaldsfæller. Han spidder det kirkelige frådseri. Han spidder de fransiskaner-munke, som ikke ville deltage i den Observante bevægelse, som han selv var leder af.

Æren går over alle ting

På den østre karmside er det kongen, det går ud over. Han er på den ene side af relieffet gengivet med krone og scepter, og

på den anden side sidder der en købmand med pengepung og sølvkrus, og her er teksten:

Æren går over alle ting
Nej, siger pennikken:
Hvor jeg mig vender
der har kærligheden ende.

Kong Hans var velkendt i sin samtid for sin griskhed og sin glæde over for penge. Det var jo også noget af det, som Birger Gunnarsen selv havde oplevet i forbindelse med opgøret med adelen. Og adelen er netop temaet for brøndkarmen i vest.

Den sultne lus

Her ser vi et får, der bides i nakken af en kæmpelus. De to dyr er omtrent lige store, og her teksten:

Den sultne lus den bider fåret, det er vist, Gud bedre det får, som skurvet er. Det som skurvet er og sig ikke kan klø derover monne de sultne lus sig vel fryde.

Adelens udnyttelse og udbytning af bønderne er formodentlig det, Birger Gunnarsen og Adam von Düren langer ud efter i dette relief. Birger Gunnarsen havde jo selv igennem talrige gods-stridigheder oplevet, hvordan adelen behandlede bønderne.

Der er næppe tvivl om, at den baggrund, Birger Gunnarsen havde som degnesøn fra Halland, har medvirket til, at han - i den krypt han selv betalte restaureringen for - fik disse kunstværker udført med en bidende social satire. Birger Gunnarsen ændrede ikke livsopfattelse, fordi han blev ærkebiskop.

Hvis ide

Umiddelbart kan det virke lidt forvirrede, at man anvender en kustners værker til at illustrere køberens tanker og meninger. Dette skal naturligvis også gøres med megen forsigtighed. Men i tilfældet, Birger Gunnarsen/Adam von Düren, synes det nu ret indlysende. Adam von Düren havde ikke tidligere lavet social satire, og den social-satire, han lavede i Lund for Birger Gunnarsen, blev udført i det rum, som Birger Gunnarsen havde betalt en formue for at få indrettet til sine private gudstjeneste-indstiftelse.

Det turde være selvsagt, at Birger Gunnarsen aldrig ville acceptere, at dette lokale fik en udformning, som ikke stemte i overensstemmelse med hans egne tanker og forhåbninger.

Sagt på en anden måde. Krypten i Lund Domkirke er en ikke-skriftlig kilde, der kan fortælle os en del om, hvad en af datidens mægtigste mænd tænkte og følte om det danske samfund lige før reformationen.

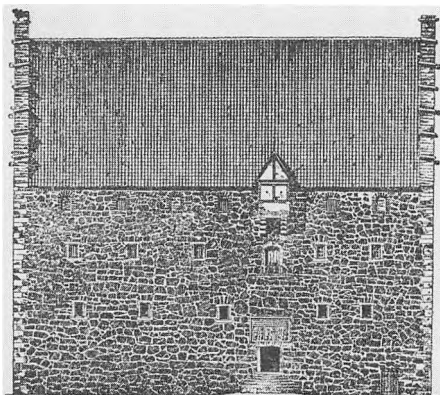
findes en række andre håndværksme-ster-mærker. Dette gør det sandsynligt, at Adam von Düren ikke har ansvaret for opførelsen af Glimmingehus, men derimod har ansvaret for den kunstneriske udsmykning af Glimmingehus.

Dette underbygges af, at der ikke findes skriftlige kilder, der bekræfter, at han skulle have været på Glimmingehus. Opførelsen af Glimmingehus tilskrives ham udelukkende af kunsthistorikerne på grundlag af de nævnte kunstværker.

En kæmpesarkofag

Da Birger Gunnersen skulle have udsmykket krypten i forbindelse med restaureringen, hvad var så mere naturligt end at hente Adam von Düren, som i forvejen arbejdede i stiftet på Glimmingehus. Adam von Dürens første opgave blev opførelsen af en kæmpe-sarkofag. Sådanne var ellers forbeholdt de danske konger, og der var ingen adelsmand, der havde en sådan. Alene det, at Birger

Glimmingehus - som nok alligevel ikke er bygget af Adam van Duren.

Gunnensen valgte, at der skulle fremstilles en sarkofag til ham efter hans død, var lidt af en provokation over for den skån-ske adel.

Da sarkofagen var færdig, tog pokker ved biskoppen og hans kunstner. Adam von Düren havde i Linköping og på Glimmingehus holdt sig inden for det pæne og normale. Hans arbejdsgiver havde ikke været interesseret i, at der blev lavet noget usædvanligt, men Birger Gunnensen ville noget andet.

Social satire på brøndkarmen

Han ønskede på brøndkarmen i Lund Domkirke at skildre sit syn på det omgi-vende samfund. Brøndkarmen består af fire rektangulære flader. I den ene blev der indhugget en tekst, som ikke i dag gi-ver os megen mening. Men de tre andre sider giver os et godt billede af Birger

Brønkarmen i krypten, østsiden. Til venstre en konge - måske et lidt karikeret portræt af kong Hans? - der holder en skriferulle med teksten: »Æren går over alting«. Til højre sidder en rig borger med en velspækket pung og svarer: »Nej, sige penningen. Der hvor jeg vender mig, er det slut med kærligheden«.

Gunnensens og Adam von Dürens tan-ker.

På den søndre side gengiver han en velnæret munk, der med små stikkende griseøjne i et rundt ansigt udstråler vellevned og frådseri i en sådan grad, som ikke stemmer overens med kirkens ide-aler. Ved siden af ham er der gengivet en gammel, rynket kone, som udstråler sult

Den nyvalgte ærkebiskop, Birger Gunnarsen, havde ikke de slægts-interesser, som hans forgængere havde haft. Det var normalt, at en ærkebiskop forsynede sin egen slægt med fordelagtige forleneringer. Birger havde ingen slægt, der skulle forsørges. Men han havde et udtrykt ønske om at gøre »Sankt Laurentius dug« breder - for at anvende hans eget udtryk - og få så meget gods som muligt ind under Lund's ærkebispesæde.

Dårligt forhold til konge og adel

Det er klart, at det gav ham en række konflikter med den skånske adel, der igennem generationer havde haft sugerøret nede i ærkesædets kasse. Disse stridigheder kulminerede i et nærmest krigsforhold til den danske adels ukronede leder, Poul Laxmand. Men det var ikke kun med adelen, den nye biskop havde stridigheder.

Forholdet til kong Hans blev meget hurtigt dårligt. Kongen ønskede, at Bornholm, som var et af ærkesædets egne områder, skulle overgå til kronen. Dette afslog ærkebiskoppen naturligvis. Han afslog det så bestemt, at han i et brev i 1501 ikke kun truede kongen, men også adelen med en kirkefejde i stil med den, man havde set flere hundrede år tidligere. Han skrev endda, at han havde orienteret paven og fået dennes garanti for, at han kunne føre denne kirkekamp. Hermed var terningerne kastet.

Mordet på Poul Laxmand

Hele denne tilspidsede situation i dette trekantsdrama fik en overraskende slutning. Rigshovmesteren, Poul Laxmand, besøgte i 1502 København, hvor han blev myrdet på Højbro plads.

Ærkebiskop Birger Gunnarsens sarkofag i krypten i Lund.

Efter hans død anklagede kongen ham - muligvis med rette - for at have begået majestætsforbrydelse. Rigsrådet under Birger Gunnarsens ledelse dømte ham skyldig heri, og det betød, at al ejendom skulle overgå til kongen. En meget stor del af den ejendom, som Poul Laxmand på den måde kom til at overdrage kong Hans, gik i næste led videre til ærkebiskop Birger Gunnarsen, som efter aftale med kong Hans brugte mange penge til at restauere krypten i Lund Domkirke. I forbindelse med denne restaurering indkaldte han en kunstner fra Vestfalen ved navn Adam von Düren.

Adam von Düren indkaldes

Adam von Düren er den mærkeligste kunstner, vi kender fra den nordiske middelalder. Vi ved ikke, hvor han er født, og vi ved heller ikke, hvornår han er født. Han dukker op i forbindelse med de store byggearbejder i slutningen af 1400-tallet på Linköping Domkirke. Linköping stift omfattede også den danske ø Gotland, hvor Jens Holgersen Ulfstand var lensmand. Han fik Adam von Düren til Skåne i forbindelse med opførelsen af den berømte herregård, Glimmingehus.

Normalt tilskrives Adam von Düren opførelsen af denne herregård, som måske nærmere burde kaldes en fæstning. Kildematerialet til belysning af dette er imidlertid tyndere end den tyndeste forårsis, hvorfor der også for Specialarbejderforbundet i forbindelse ved udarbejdelsen af »Det arbejdende folks Kulturhistorie« blev foretaget en række undersøgelser på Glimmingehus.

Disse undersøgelser afslørede klart to ting. *For det første* at Adam von Dürens bomærke kun findes på kunstværkerne, og *for det andet*, at der på murværket

Provokator og ærkebisp

Normalt ved vi meget lidt om, hvordan middelalderens mennesker i Danmark opfattede deres eget samfund. Man kan fornemme lidt i nogle af de få breve og lidt i den sparsomme litteratur. Men muligvis er der en enkelt person, som kan fortælle os lidt mere om sine tanker: Birger Gunnensen, Danmarks sidste retindviede ærkebisp.

Det fortæller redaktør af Det arbejdende folks Kulturhistorie, som Specialarbejderforbundet har udgivet, Torben Svendrup om. En overraskende og ætsende social satire fra 1500-tallet på domkirken i Lund er udgangspunktet.

Birger Gunnensen var en usædvanlig ærkebiskop. I modsætning til de tidligere bisper var han ikke af adelsstand, men var degnesøn fra Halland. Han må have været en stræber ud over det sædvanlige.

Da ærkebiskoppen i Lund, Jens Brostrup, døde i 1497, valgte domkapitlet i

Lund Birger Gunnensen som ny ærkebiskop. Valget skete utvivlsomt med kongens billigelse, men der er intet der tyder på, at det var på kongens befaling.

Lunds domkirke. Litografi efter tegning af A. Mayer 1839.

Universitet i ruiner

Nuvel, det hele var ikke stedvalgssnak i betænkningssudvalget. Man opmålte, regnede og budgetterede, og man tog allerede eksisterende bygninger, der evt. kunne komme på tale, i kritisk øjesyn. Kan man i dag forestille sig Danmarks universitet nr. 2 indrettet i Koldinghus? Tanken kan forekomme absurd, men ikke desto mindre blev den faktisk luftet og overvejet.

»Paa Forhaand skulle man dog synes, at det maatte være umuligt paa passende Maade at faa anbragt en saa moderne Institution som et Universitet inden for Ruinens strengt afstukne Rammer.« Således skrev bygningsinspektør, arkitekt J. Vilh. Petersen, den 23. maj 1921 til undervisningsministeriet, der havde udbedt sig hans vurdering »angaaende Spørgsmaalet om Benyttelse af Koldinghus Slotsruin til Bygning for et Universitet i Jylland«. Bygningsinspektøren gjorde adskillige indvendinger gældende, bl.a. at de »enkelte Fløje i den sluttende Slotsfirkant ere forholdsvis smalle, saa det kan blive vanskeligt at fremstille tilfredsstillende Læresale i Forbindelse med de nødvendige Korridorer«. Hertil kom, at en »stor Del af Slotsruinens Murværk er skrøbeligt, revnet og sprængt«. Og den »sydlige Fløjs sydlige Halvdel hælder saa stærkt udad, at den maa helt nedtages«. Efter opregning af endnu en lang række lignende forhold, konkluderede bygningsinspektør Petersen, at efter hans skøn måtte »Tanken om et Universitet i Slotsruinen anses for dødfødt«.

Også M. Mackeprang, leder af Nationalmuseets 2. afd., hvorunder ruinen og museet heri hørte, vendte tommelfingeren ned, ja det var ham endda »ubegribeligt, ud fra hvilke Betragtninger man har ment at kunne stille Forslag om Ruinens

Anvendelse i dette Øjemed«. Hermed forstummede al videre tale om et ruinuniversitet.

- Eller i galehus?

Endnu et forslag, der for nutiden kan forekomme bizart, skal nævnes. Det var fostret af tre borgere i Vejlbj nord for Århus, som præsenterede det for »Kommissionen for Oprettelsen af et Universitet i Jylland« i en skrivelse dateret 23. december 1920. Lillejuleaftensforslaget gik såmænd ud på, at man indrettede »jydske Asyls Bygninger« (nuværende Psykiatrisk Hospital i Risskov) til universitet. Man fandt, at bygningerne var noget nær ideelle til formålet og tilsvarende med omgivelserne. Hospitalet skulle så flyttes længere ud på landet, hvor der - som det så fromt hed - »i smukke og rolige Omgivelser kan skabes et fuldtud moderne Hospital.« De tre fandt nemlig, at der var ulemper »forbundet med at have et Hospital for Sindssyge liggende midt i et tæt bebygget Kvarter.« I det hele taget oskrivelsen langt væk af hykleri; universitetsinteressen har næppe hos de tre naboer til hospitalet været så stærk som lysten til med en rimelig motivering at foreslå bortflytningen af den uglesete institution i den smukke park ved bugten. Betænkningssudvalget ofrede da også kun forslaget en kort, afvisende kommentar.

Her er kun anført en forsvindende lille del af de argumenter m.m., som var fremme i 1920'ernes diskussion om det jyske universitet, men tankevækkende er det da, at Danmarks universitet nummer 2 *kunne* have befundet sig et andet sted end i Århus, hvor *Universitetsundervisningen i Jylland* oprettedes i 1928 for derefter at omdøbes til Aarhus Universitet i 1933, da de første gule bygninger i

slugtparken kunne tages i brug. Spørgsmålet er så blot, om det også i så fald ville have kunnet udvikle sig til et fuldt udbygget, stort universitet, eller om det straks ville være sygnet hen, således som betænkningens Århusflertal hævdede.

»Det er paa høie Tid, vi fremdrager Tanken om et jydsk Universitet, der i ganske anden Grad end nogen anden Anstalt, der findes i Jylland, kunde blive Midtpunktet, ikke blot for dansk Kultur, men ogsaa for en dansk Kultur, hvorpaa den jydsk Indflydelse kan faae sin Betydning. Man skal ogsaa lægge Mærke til, at ved, at vore Kulturanstalter samles her i Kjøbenhavn, komme de i høi Grad under Indflydelse af Hovedstadens Tankegang og den Sjællandske Tankegang, som er anderledes blød end den jydsk, og som ganske anderledes er bleven udviklet under Enevoldsmagtens 200-aarige Regimente heri Landet. Jeg tror ikke, vore Kulturanstalter have havt nogen særlig Gavn deraf. Jeg tror, det var til Held for dem, om den mere seige, jydsk Natur fik Lov en Tid lang at gjøre sin hele Indflydelse gjældende paa saadanne større Kulturanstalter.«

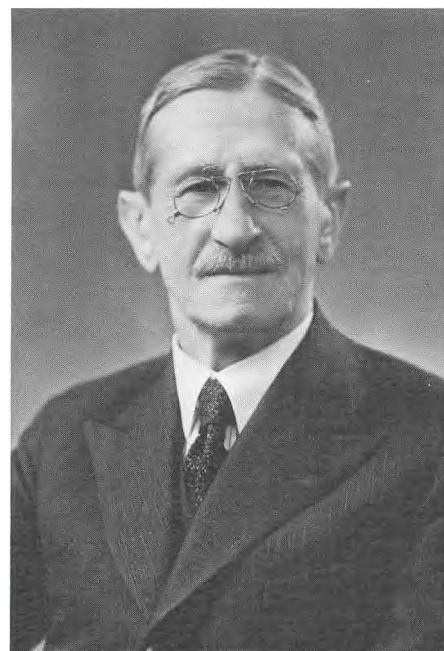
J.F. Falkenstjerne i Folketinget d. 14. dec. 1888 under 1. behandling af lovforslag om Universitetets og Kommunitetets lønningsforhold.

anskuedes som et udelukkende negativt og diskvalificerende moment. Århus var simpelthen, mente Viborgfolkene, for meget lig København. Og mens de påstod, at Århus havde udviklet sig til den mindst jyske af alle jyske byer, fandt de naturligvis, at »faa danske Byer kan siges at være saa repræsentativt danske og ingen jydsk By saa repræsentativt jydsk som Viborg«! Viborgs befolkningstilvækst, der på kun en snes år androg »67¼pCt« findes at være et ubetinget plus for denne by, mens altså den århusianske vækst var af en lavere orden og derfor iflg. Viborgfolkene måtte henregnes til minussiden.

Men ellers var det jo Viborgs herlige beliggenhed og byens fremtrædende rolle gennem danmarkshistorien, man slog på. Det ældgamle landsting nævntes, og man fremhævede domkirken, byens betydning under Reformationen (Hans Tavsens), det store landsarkiv og hospitalerne, naturen, egnens herregårde og den blicher'ske digtning. For hvis »det er af Betydning for de Unge« - hed det - »at det Sted, hvor de opholder sig i Studiaarene, kan præge sig dybt i Sindet hos dem, synes Viborg at maate være den af de jydsk Byer, der har mest at byde paa.« Ikke uventet betegnedes da ogsaa den kærne stad som »Centralbyen i Jylland«.

Med opbakning fra skiftende mindretal advarede Århusflertallet kraftigt mod en placering af det jyske universitet såvel i Viborg som i det syd- eller sønderjyske område. Man var af den opfattelse, at et universitet nær den netop flyttede sydgrænse let ville udvikle sig til et nationalpolitisk urocentrum og ikke det forønskede »Videnskabernes fredhelige Hjem«. Og til Viborgmindretallet meddelte man, at studenterne i så lile en by meget let ville fristes til en urimelig selv-

»Med Rette karakteriserer Bygningsinspektøren Tanken om et Universitet i Slotsruinen som dødfødt, og jeg skal dertil føje, at det er mig ubegribeligt, ud fra hvilke Betragtninger man har ment at kunne stille Forslag om Ruinens Anvendelse i dette Øjemed.«

M. Mackeprang, Nationalmuseets 2. Afd., i sit svar til Undervisningsministeriet sidst i juni 1921.

overvurdering, og at byen jo i øvrigt var uden adgang til havet! Sjovt nok havde Johs. V. Jensen allerede i sin redegørelse for Viborgs fortræffeligheder som universitetsby skrevet disse ord: »et moment i Opdragelsen er dog virkelig ogsaa visse Tings Fraværelse, ikke hele Befolkningens Bestemmelse er at rende sammen paa Raadhuspladsen. Havet er hvad unge mennesker har bedst af at længes efter.«

»Naar et Universitet er, hvad det bør være, vil det staa som en af de vigtigste Skanser til Værn af en national Kultur. Naar det danske Folk grundlægger endnu et Universitet foruden det i Kjøbenhavn, bør derfor den nye Lærestalt lægges netop der, hvor kampen for den nationale Kultur føres med den største Kraft, saa nær ved Grænsen som muligt. Hvad Lunds Universitet blev for Skaanes Forsvenskning, vil et Universitet i Sønderjylland - antageligt helst i Sønderborg, som et aandeligt Dybbøl nær ved det historiske - kunde blive for Hævdelsen af Danskheden i vort ældgamle Grænseland. I denne Sag maa baade bypatriotiske Grunde og tillige Hensigtsmæssighedshensyn vige for de fælles nationale. Det vil være et Fejlgreb, ja en Ulykke, om det nye danske Universitet ikke lægges i Sønderjylland.«

Udtalelse af professor J. Østrup i bogen *Det nye Universitet og Genforeningsarbejdet*, der udkom i Kolding i 1925.

mellem de studerende og lokalbefolkningen »kunne tilvejebringes personlige Forhold, beroende paa gensidig Sympati og resulterende i den sociale kontrol, som Livet i en lille By ganske naturligt medfører.« I sin artikel i *Viborg som Universitetsby*, der var udkommet fire år før betænkningen, hævdede den kendte forfatter Johs. V. Jensen såmænd, at »Et Naboskab til Landbefolkningen er af en særegen Værdi i et Land, hvor Hovedstadsbefolkningen og Bønderne er hinanden mere fremmede og staar køligere til hinanden end mange forskelligt Sprogtalende vilde Stammer«.

Århus du'r ikke!

Både fortalene for Viborg og Syd- eller Sønderjylland anvendte en ikke ringe energi på at fremstille Århus som et ganske urimeligt sted at henlægge det jyske universitet. Professor Hans Brix, der

gerne så institutionen henlagt sydligt på halvøen, udtalte i 1925, hvor det stod klart, hvad flertalsindstillingen ville gå ud på, at det efter hans mening var en »ikke holdbar Tanke at vilde oprette et Universitet i Aarhus eller en anden nordjydsk By«. Han tilføjede, at »en saadan Indstiftelse vilde komme til at savne selvstændig, aandelig Grundvold«. Han sagde også, at der blot ville blive tale om en kopi af hovedstadens universitet, og at et århusiansk universitet sikkert i det lange løb ville få flere professorer end studenter! Og Koldinglektoren H.H. Misfeldt udtalte endnu så sent som i 1928 - året hvor *Universitetsundervisningen i Jylland* påbegyndtes i Århus - at et Århus-universitet sikkert kun ville blive søgt af unge piger fra nabobyerne, der alligevel ikke ville have studeret. »Egentlige Studerende tror jeg aldrig den Aarhusinstitution vil faa«, sagde han.

Og Viborgfolkene undså sig ikke for at hævde, at et universitet opført på grunden, som i Århus var udset til formålet (= stedet hvor Aarhus Universitet kom til at ligge) snart ville blive omkredset af bymæssig bebyggelse, og at næppe nogen magt i verden ville kunne forhindre arkitekterne i dér at opføre *palæer* og ikke blot de nødvendige, tarvelige bygninger. Årsagen til dette skulle være, at arkitekterne ustandselig ville skele til øvrigt Århus-byggeri og søge at konkurrere hermed. Noget tilsvarende ville der på ingen måde blive tale om i Viborg, bedyrede man, thi dér ville man slet ikke fristes til at overgå »Arkitekturværker i Nabolaget«, hvad angår »Pragt og saakaldt Bekvemmelighed«. Årsagen hertil skulle være det sted, som ved Viborg var udpeget som universitetsgrund, nemlig Asmildjorden øst for Sønder sø.

Men også Århus' »stærke kommercielle og industrielle Vækst siden 1864«

senere, da udvalgsbetænkningen var på trapperne, fremkom bogen *Det nye universitet og Genforeningsarbejdet*. I den første koncentrerede bidragyderne sig om den jyske særegenhed, den smukke egn omkring Viborg og samme bys fremtrædende rolle ned gennem danmarkshistorien, mens den sidste i en række artikler og udtalelser præsenterede rabiater national-politiske synspunkter og antiårhusiansk propaganda vekslede med mere besindige og afdæmpede argumenter for en syd- eller sønderjysk placering.

Genforeningen og universitetet

Bogen, der talte for et genforeningsuniversitet, udkom som nævnt samme år som den digre *Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland*, men allerede i 1921 havde dog et par hundrede interesserede personer været til stede ved et møde i Haderslev og vedtaget en resolution. Heri udtaltes håbet om, at regering og rigsdag ville have opmærksomheden rettet mod den betydning, det ville have for det sønderjyske område, om universitetet placeredes sådan, at det kunne fungere som »et kraftigt Led i hele det nationale Genrensnings- og oplysningsarbejde.« Man gjorde gældende, at »hvis Kampen for dansk Kulturs Hævdelse og Fremgang i Sønderjylland skal have Udsigt til Sejr, vil der blive Brug for alt, hvad vi evner at sætte ind af aandelige Vaaben.«

Også den koldingsenske rektor Bruun slog sine tapre slag i sin mindretalsudtalelse til betænkningen. Han hævdede blandt andet, at »Hvis vi skal have grundet Haab om i Fremtiden bedre end i Nutiden at standse tysk Sprogs og tysk Kulturs Aarhundredgamle Sejrs gang

mod Nord ind i det danske Folkelegeme, saa bør vi ikke lade noget aandeligt Vaaben, staar til vor Raadighed, unyttet.« Man ønskede kort sagt, at det syd- eller sønderjyske universitet skulle fungere som et *våben* i den nationale kamp, eller, som det udtryktes et sted, som en »aandelig Centralstation«.

To vilde stammer - bønder og københavnere

Fra Viborgfolkene var det ikke nationalistiske argumenter, der fremførtes, men en kombination af lokalpatriotiske, historiske, romantiske og sundhedspolitiske. Dette udvalgsmindretal gjorde gældende, at »Provinsialisme er ingenlunde altid af det onde«, og at en placering i eller ved Viborg ville gøre det muligt for studenterne at dyrke et opbyggeligt samkvem med landbefolkningen. For det ville være lykkeligt, mente man, om der

»I Henhold til ... Udtalelser fra Bygningsinspektør Vilh. Petersen og Direktør Mackeprang maa man formentlig se bort fra Muligheden af at benytte Slotsruinen i Kolding til Universitetsbrug. Derimod findes i Sønderborg den tidligere Marinekadetskole, som midlertidig anvendes til Invalidehospital. Denne Bygning kan med sine 4 Etager og ca. 50 tildels store Rum tænkes anvendt som Studiegaard til Laboratorier og mindre Auditorier eller til Administrationslokaler o.l., forsaavidt den ikke ønskes fortsat anvendt til Hospitalsbrug«

Fra kap. 4, § 38 i *Betænkning afgiven af Udvalget om Oprettelse af et Universitet i Jylland*, der lå færdig i 1925, efter at udvalget havde siddet i ikke færre end 6 år.

